

SZŐCS TIBOR

A 14. SZÁZADI KRÓNIKASZERKESZTMÉNY INTERPOLÁCIÓI ÉS 11. SZÁZADI OKLEVELEINK

I. A krónika interpolációi

A magyarok krónikáját napjainkig több kódex is megőrizte számunkra, de alapos vizsgálatok után kiderült, hogy ezek tulajdonképpen egyetlen nagy szöveg hagyományt tartalmaznak, amely hol bővebben, hol rövidebben, vagy egyenesen kivonatolva maradt ránk. A nem kivonatolt állományt éppen az alapján szokás két nagy krónikacsaládba sorolni, hogy a ránk maradt szöveg mennyire tárgyal részletesen bizonyos — 11., ill. 12. századi — eseményeket. Ez alapján beszélhetünk a bővebb Képes Krónika családjáról, és ezt a szövegtöbbit nem tartalmazó Budai Krónika családjáról.¹ Ezzel a témával részletesen foglalkozott Domanovszky Sándor, és az ő munkái alapján ezt a szövegtöbbit interpolációknak nevezzük (az interpolációt mi most abban a szűkebb értelmében használjuk, amikor konkrétan a Képes Krónika-család szövegtöbbitét jelenti a Budai Krónika-családdal szemben).²

Ezen szövegtöbbit (interpolációk) hitelességét a magyar kutatók általában nem vitatták. Toldy Ferenc, a Képes Krónika első kiadója egy 1868-as munkájában nem tartotta hiteltelennek azokat („egy kikerekített népies nagy epos világos kivonata” — ti. az interpolációk is).³ Marczali Henrik szerint is hitelesek az ott előforduló információk, bár ő csak II. Géza idejére tette az első „királykrónika” megszületését, azelőtt csak kisebb feljegyzésekkel számolt. Ám a betoldásokról a véleménye az, hogy „gyakran oklevelileg is biztosított tényekből indul ki... Más események előadásának hitelessége idegen kútfőkben talál támaszt... Látjuk tehát; ezen bővítések történeti becsüek. Analogia útján a legtöbb elfogadható, ha más egykoru forrás nem is támo-

1 A krónikaszövegek egymáshoz való viszonya ennél természetesen bonyolultabb, de ennek részletes taglalása most nem tartozik a tárgyunkhoz. Mérvadó szövegkiadásuk: SRH I. 239–505. p. A továbbiakban az itt közölt fejezetszámokat használjuk.

2 Domanovszky czirányú munkásságára legfőképpen: *Domanovszky*, 1912. és *Uő*, 1902.

3 *Toldy*, 1868. 381. p. Bár Toldy ebben a munkájában nem hasonlítja össze a krónikacsaládokat, így különösbbe nem is foglalkozik az interpolációkkal.

gatja hitelességüket.”⁴ Pauler Gyula pedig egyenesen kiállt amellett, hogy ezek valós történeti eseményeket takarnak: „Egykorú írók sejtet az, hogy jól van értesülve azokról a dolgokról, melyekről másfelől is van tudomásunk, tehát az ellenőrzés lehetséges... Az, hogy az elbeszélésben előforduló személyek... oklevelekben említetnek: szintén hitelessége mellett szól, ámbár még nem bizonyítaná *egykorúságát*, de az egykorúság mellett szól a mód, melylyel ezekről és más szereplő személyekről beszél”, és hogy a szereplők nincsenek jellemezve, ezt csak egy „naív egykorú” írhatta, „ki a jövőre nem gondol”.⁵ Domanovszky Sándor volt az a történész, aki először foglalkozott behatóbban ezekkel a betoldásokkal, egy teljes tanulmányt is szentelt a témának német nyelven, illetve egy majdnem teljeset magyarul is. Ő szintén a hitelesség mellett szállt síkra, fő érve neki is az interpolációk és a korai okleveles anyag közti összefüggés volt.⁶ Emellett idézett más, külföldi forrásokat is, ahol szintén történeti párhuzamokat lehet találni, és ez szintén a hitelesség mellett szól szerinte. Emellett Paulerhez hasonlóan kitért az eleven előadásmódra is („Csodálatos a kései interpolatiók eleven előadása és tudósításuk részletessége.”).⁷ Így összegzett: „szervesen összefüggők e betoldások” és „e betoldásokat egy szerves egész töredékeinek kell tartanunk... Kétségtelen tehát, hogy itt az interpolatiók egy külön, mint már előbb kifejtettem, egységes műből kerültek ki.” Lényegében ugyanezeket az érveket hozta fel 1912-ben készült tanulmányában is, miszerint Vojtech és Márton felbukkannak a tihanyi alapítólevélben, és III. Henrik császár Pozsonyt ostromló flottájának az elsüllyesztése szerepel Aventinuszál és az Altaichi évkönyvben is.⁸ Más szereplők is felbukkannak okleveleinkben, emellett ahogyan Salamon IV. Henrik császárt kéri, hogy segítse vissza a trónra, az egyezik Lampertus Hersfeldensis leírásával (ez utóbbi két érvet Paulertől vette át), az Igfan erdő mint helynév Anonymusnál is felbukkan stb.⁹ Azon véleményén, hogy ti. az interpolációk hitelesnek és egykorúnak tekinthetők, később sem változtatott.

4 *Marczali*, 1880. 58–59. p.

5 *Pauler*; 1899. II. 600–615. p., 606–607. p.

6 *Domanovszky*; 1902. 741–752. p., 810–831. p. Az okleveles párhuzamokat ld. uo. 746–747. p.

7 Uo. 750. p.

8 Uo. 750. p., 810. p., 815. p.; ill. *Domanovszky*; 1912. 781. p. Egyébként Domanovszky itt is, és a Budai Krónika c. tanulmányában is (742. p.) elkövette azt a hibát, hogy a pannonthalmi oklevélet említi a tihanyi helyett („kommen Vojtech und Márton auch in der Stifungurkunde der Abtei St. Martin vor”, tehát Vojtech és Márton a *Szent Márton* apátság alapítólevelében tűnik fel, amely a pannonthalmi apátságot jelenti, a tihanyi Szent Ányos tiszteletére volt szentelve, és e két fenti személy természetesen ott bukkan fel). A kritikai szövegkiadásban már javította ezt a tévedését, ld. *Szentpétery*; 1923.–87 I. 347. p.

9 *Domanovszky*; 1912. 782. p.

A későbbi magyar kutatás tulajdonképpen a Domanovszky által kijelölt úton haladt tovább, Hóman Bálint elmélete érdemben nem tért el a fentiektől ezen kérdést illetően, illetve szerinte az 1051 és 1091 közé eső interpolációk a *Gesta Ladislai Regisre* vezethetők vissza.¹⁰ Horváth János is Domanovszky érvelése alapján jutott oda, hogy az interpolációk valós eseményeket írnak le, Négyessy Lászlóval vitatkozva azt állította, hogy ezek nem egy korábbi epikus műnek a részei, de kétségkívül eredetiek.¹¹ Gerics József — ugyanúgy, mint a fentebb idézett történészek, Domanovszky után — ugyan nem foglalkozott külön tanulmányban az interpolációkkal, de magáévá tette Domanovszky érvelését, és azt hosszan méltatta.¹² Kristó Gyula és Makk Ferenc több művében is bírálta az interpolációk bizonyos részeinek a hitelességét, illetve nem tartotta elfogadhatónak Marczali és utána sok más történész azon módszerét, hogy az ellenőrizhető részek hitelessége kapcsán a nem ellenőrizhető részekre is kiterjesszék automatikusan a hitelesség látszatát.¹³ Ennek ellenére az alapkoncepciót, tehát hogy az interpolációk valós történéseket fedhetnek, ők sem kérdőjelezték meg: „a kutatás nyilvánvalóvá tette, hogy az ún. interpolációk túlnyomó része egykorú vagy közelkorú keletkezésű a leírt eseményekkel”¹⁴ — írták éppen abban a tanulmányban, amelyikben bírálták az interpolációkban leírt események feltétlen történetiségét. Kristó véleménye nem változott a későbbiekben sem: „E szerző [ti. a Képes Krónika-család kompilátorának] érdeme, hogy beillesztette munkájába (illetve a dolog lényegét illetően visszatette a helyükre) azon, a 11. század utolsó harmadára és a 12. század első felére vonatkozó híradásokat, amelyek az első 14. századi krónikaredakcióból hiányoztak (mert onnan valami kivonatolás révén kiestek), és különböző korú régi feljegyzésekből származtak. Ezzel felbecsülhetetlen értékű szövegeket mentett meg az enyészettől.”¹⁵ Györffy György szintén arra hívta fel a figyelmet, hogy későbbi beszúrásokkal tarkított az eredeti, 11–12. századi krónikás szövegállomány, ám azt alapjaiban ő sem tekintette hiteltelennek,¹⁶ mint ahogyan nem kérdőjelezte meg az interpolációk történeti hitelességét Szovák Kornél sem.¹⁷

10 *Hóman*, 1925. 77. p.

11 *Horváth*, 1954. 315–320. p.

12 *Gerics*, 1995a. 9. p.

13 *Kristó*, 1972. 203. p.

14 Uo. 199. p.

15 *Kristó*, 2002a. 87. p.

16 *Györffy*, 1993a. 403. p. ill. 405. p. A tanulmány majdnem ugyanolyan szövegezéssel megtalálható még: *Györffy*, 1993b. 196. p. ill. 199. p.

17 *Szovák*, 1999. 750. p., 752. p.; *Szovák*, 2004. 52. p.

2. Az interpolációk hitelességét vitató elméletek

Már a 19. századtól kezdve akadtak olyan kutatók is, akik nem fogadták el az interpolációk történetiségét. A 19. század folyamán ezt a vonalat csak az osztrák, illetve a német kutatás képviselte: Raimund Friedrich Kaindl egy 1898-as munkájában meseszerűnek (*sagenhaft*) minősítette az ott szereplőket, Konrad Schünemann pedig ugyan elismerte a közelkorúságukat, de azt szintén tagadta, hogy az interpolációk valós eseményeket takarnának.¹⁸

Magyarországon több történész is felvetette, hogy nem létezett 11. századi ősgeszta, így az interpolációk sem lehetnek az eseményekkel megközelítőleg egykorúak. Már említettük Marczali Henrik véleményét, amely szerint az első komoly krónika csak II. Géza idején jött volna létre, ám mégis tett egy engedményt a szövegtöbbség elismerése terén: korábbi feljegyzések léteztek, azokat felhasználta a 12. század közepén alkotó krónikás.¹⁹ Madzsar Imre szintén II. Géza-korinak tartotta az ősgesztát, arra hivatkozva, hogy a szöveg a Koppány elleni hadjáratról egészen II. Géza oroszországi hadjáratáig olyan egységes szövegtömb, melyben kifejezésbeli azonosságok találhatók.²⁰ Elméletét Hóman Bálint, Domanovszky Sándor, valamint Horváth János is bírálta.²¹ A keletkezési időponttal kapcsolatos legszélsőségesebb nézeteket Erdélyi László vallotta, aki szerint Kézai Simon volt „Krónikáink atyja” (mint ez Erdélyi műve címében is szerepel), és öelötte egyáltalán nem is létezett az ismert szövegállomány.²² Erdélyi elméletét Gerics József meggyőző bírálatban részesítette.²³

A Szerbiában élő történészprofesszor, Rokay Péter szintén azzal a felfogással állt elő, hogy nem létezett 11. századi ősgeszta, és ezáltal a benne foglalt interpolációk sem lehetnek hitelesek. Az elméletét érintőlegesen közli egy 1990-ben megjelent művében, mely Salamonról, illetve annak feltételezett pólai sírhelyéről szól.²⁴

18 Kaindl, 1898. 489. p. Idézi: Domanovszky, 1912. 772. p.; Schünemann, 1923. 140–143. p. Idézi: Rokay, 1999. 12–13. p.

19 Ld. 4. sz. lábjegyzet. Ám Marczali szerint ezek a feljegyzések nem lehettek jelentősek, mert amikor tanulmánya 91. oldalán közölt egy szerinte helyes leszármazási fát krónikáinkról, akkor az 1150-es évekre helyezte II. Géza-kori „Királyok Krónikáját” helyezte a legelejére.

20 Madzsar, 1926.

21 Hóman, 1931 225–232.; Domanovszky, 1933 163–184. p.; Horváth, 1954. 280–282. p.

22 Erdélyi, 1933 (Két évvel később Farkas László, Erdélyi tanítványa erre alapozva írta meg a doktori értekezését, ő is osztva ezt a véleményt.)

23 Gerics, 1961 239–246. p.

24 Rokay, 1990 60–66. p. Kristó Gyula a könyv recenziójában egyetlen mondat erejéig tért ki az oklevelek hitelességét érintő kitekintésre: „Nagyon érdekes mindaz, amit a legkorábbi ma-

Részletesen az 1999-ben megjelent tanulmánykötetéből kapunk felvilágosítást elképzeléséről.²⁵ Az alábbiakban Rokay elméletét ezen utóbbi munkája alapján vizsgáljuk meg.

Rokay az áttekintést a 11. századi interpolációkkal kezdi. Tagadja, hogy pusztán csak az okleveles anyag és a szövegállományban előforduló nevek összefüggései alapján bizonyítékot lehetne teremteni a szöveg-többszörlet hitelességére nézve.²⁶ Szerinte ugyanis a mondott párhuzamokat tartalmazó 11. századi oklevelek között nincsen kétségtelenül hiteles. A tihanyi oklevél esetében is gyanakszik, mert több kutató is talált benne vakart, illetve későbbi részeket, és „I. András két példányban fennmaradt tihanyi oklevélnek egyikét a Györffy György vezetése alatt álló munkacsoport által kiadott legrégebb magyarországi oklevelek gyűjteményében... vakart, de hiteles, a másikat viszont egyértelműen hamis oklevélnek minősítik.”²⁷ Gyanúsnak tartja az 1061-i zselicszentjakabi oklevelet (mert többszörösen interpolált, és a rekonstruált eredetiben nem szerepel Ata nádor neve, amely a névpárhuzamot kínálná) és a százdi apátság 1067. évi oklevelét is (merthogy minden vélemény szerint interpolált). Az 1075-ben kiadott garamszentbenedeki alapítólevélben szereplő Frank püspök is felbukkan egy krónika-interpolációban, de szintén nem kielégítő párhuzam szerinte, egyrészt mert ezt az oklevelet is betoldásokkal terheltnek minősítik, másrészt ez a név szerepel a *Chronicon Sancti Huberti Andaginensis*-ben is (és „Pauler Gyula és Domanovszky Sándor mégsem jutott arra a gondolatra, hogy Frank püspök neve a garamszentbenedeki oklevélbe és — ami számunkra pillanatnyilag még jelentősebb — az interpolációkba innen lett átvéve”).²⁸

Pauler és Domanovszky egyéb érveit sem tartja meggyőzőnek, az eleven elbeszélési mód önmagában kevés („ha pusztán a stílus eleveenségéből lehetne következtetni egy irodalmi mű által elbeszélte események korabeliségére, akkor Arany János Buda halála című alkotásának Attila, Toldyjának pedig Nagy Lajos korában kellett volna íródnia”²⁹), és a más forrásokban található párhuzam sem elég, mert „az elbeszélő források szerzői kiagyalt mondanivalóikat is valós adatokból szerkesztik meg.”³⁰

gyarországi oklevelek (a tihanyi, a zselicszentjakabi, a százdi, a szávaszentdemeteri, a garamszentbenedeki) hitelességéről, illetve interpolált voltáról mond [ti. Rokay].” Ld.: *Kristó*, 1992 661. p.

25 Ld. *Rokay*, 1999. 7–105. p. Az alábbi Az alábbi

26 Uo. 7–11. p.

27 Uo. 9. p.

28 Uo. 10–11. p.

29 Uo. 12. p.

30 Uo. 13. p.

Ezek után Rokay rámutat arra, hogy nem minden esetben pontosak az interpolációk híradásai, sőt számtalan helyen durva kronológiai tévedések bukkannak fel bennük, a 11. és a 12. századi betoldások között is vannak olyanok, melyek semmiképpen nem lehetnek kortárs szerző művei.³¹

A szövegek szétválasztásakor nagy hangsúlyt fektet arra az először egyébként Kristó által megállapított tényre, hogy a Salamon és Géza–László ellentétét leíró fejezetekben a krónika hol csak egy *dux*ot említ (ebben az esetben ez Gézát takarja), hol pedig kettőt (kiterjesztve a címet Géza testvéreére is). Az interpolációk mindig csak egy *dux*ról beszélnek, viszont a Budai Krónika-család (kivonatolt) szövegzésében váltakozva jelenik meg az egyes és a többes szám. Rokay megpróbálja az eredeti törzsszöveget rekonstruálni a krónikának abban a részében, ahol a *dux*ok egyáltalán említve vannak, vagyis a 97–124. krónikafejezetekben. Először is kiiktatja az interpolációkat (hisz, mint ezt ő korábban leszögezte, nem lehetnek egykorúak és hitelesek), aztán más részeket is; olyanokat, amelyeket korábbi történészek tartottak oda nem illőnek. Ilyenek pl. a Bátor Oposról szóló szakaszok, bizonyos részek Lászlóról, illetve néhány olyan beszúrás, mely mások szerint megszakítja az elbeszélés lineáris menetét, ezért nem odaillő. A megmaradt szöveget ezek után aszerint választja ketté, hogy ott *dux* vagy *duces* szerepel, azaz csak Gézát tekintik abban hercegnek, vagy Gézát és Lászlót is. A szövegrészek elkülönítése nem mindig a fejezetek alapján történik, hiszen többször is előfordul az, hogy egy fejezeten belül is váltakozik az egyes és a többes szám. Rokay csoportosításából kitűnik, hogy ha az egy *dux*ot említő szövegeket egyszerűen egymás mellé tesszük, akkor azok maguk is értelmes és folytatólagos szövegrésszé állnak össze, melyek Salamon és Géza herceg viszályát beszélnek el, sokszor szinte csak tömondatokban.³² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *dux*–*duces* szétválasztás eléggé önkényesen történt, és azért adtak csak összefüggő szöveget a *dux*ot tartalmazó részek, mert Rokay eleve úgy vágta szét a szövegállományt, hogy azok összefüggő szöveget alkossanak.

Már Kristó Gyula is az egy *dux*ot említő részeket tartotta az eredetibbnek, és mivel azok állnak össze folyamatos szöveggé, ezért Rokay valószínűsíti, hogy az volt az eredeti állomány. Ezekben még az is feltűnő, hogy Lászlót nemcsak hogy nem címzi hercegnek, hanem egyenesen kisebbíti a szerepét; elképzelhető, hogy szán-

31 Uo. 15–18. p.

32 Minderre id. Rokay, 1999. 19–31. p. A krónikaszcvcvc ezen négy csoportba osztása (egy *dux*, két *dux*, mások által kiiktatott szöveg, Képcs Krónika-család interpolációi), és mindezen szövegek párhuzamos közlésc uo. 32–71. p.

dékosan, mert az író nem tartotta méltónak egy (leendő) szenthez, hogy viszályokban vegyen részt.³³

Ezek után Rokay kísérletet tesz arra, hogy ennek a „korábbi” résznek a keletkezési idejét hozzávetőlegesen meghatározhassa. Több példát is hoz arra, hogy semmiképpen sem lehetett kortárs szerző műve: ahhoz túl sok benne a kronológiai és terminológiai tévedés. A 97. fejezetben Salamon az ő *socer*éhez menekül, IV. Henrikhez, aki visszasegíti az ő *generét* a trónra. Hagyományos fordítások szerint a *socer* apóst, a *gener* vót jelent, viszont IV. Henrik, mint tudjuk, nem apósa, hanem sógora volt Salamonnak. A krónikás itt tehát tévedett, ráadásul a szót más fejezetekben is hasonló értelemben használja. Rokay felveti azt a magyarázatot, hogy IV. Henriket összetévesztették az apjával, akit szintén Henriknek neveztek, és rá már érvényes ez a rokonsági fokjelölés. Ez viszont későbbi szerzőre vall.³⁴ Ráadásul a 101. fejezetben szereplő 13 éves béke egy olyan torzítás, amelyet még senkinek nem sikerült kellőképpen megmagyarázni azok közül, akik a 11. századra helyezik az ősgesztát, tehát ez a mozzanat is későbbi szerzőre vall.³⁵

A törzsszöveg rekonstruálásakor Rokay a 124. fejezetig a *dux–duces* ellentétpárokra építve halad. Viszont ebben a fejezetben Gézá királlyá koronázzák, így ez a módszer érvényét veszti, Rokay pedig más filológiai eljárással igyekszik kiszűrni a szerinte oda nem illő elemeket. Gerics és Kristó megállapításai alapján kiemel olyan legitimista, vagyis a törvényes öröklési rendet pártoló, és idoneista, vagyis az uralkodói alkalmasságot előtérbe helyező részeket a Szent László uralmát tárgyaló fejezetek esetében, melyek biztosan későbbi betoldások. Ugyancsak kiemeli a 131. fejezet Szent László legendájából származó részleteit is.³⁶ Ezek után részletesen kitér a Salamon és családja sírhelyével, és Kálmán kori felbukkanásával kapcsolatos részek elemzésére, melyek szerinte valamikor 1270–72 és 1332–33 közt kerültek be a törzsszövegbe. Végül kihagyja Kálmán apuliai hadjáratát tartalmazó részt is, amelyet még Mályusz Elemér iktatott ki.³⁷ Innen egészen a 168. fejezetig, II. Géza haláláig terjed a szöveg (eddig tartanak a Képes Krónika-család interpolációi, szövegeeltéré-

33 Rokay, 1999. 72–74. p.

34 Uo. 74–78. p.

35 Uo. 78–79. p.

36 Megjegyezzük: Kristó és Gerics az említett részeket egy Kálmán-kori gesztához viszonyítva tekintette betoldottnak, mert szerintük bizonyos elemek a 12. század második felének politikai gondolkodását tükrözik. Viszont Rokay elmélete szerint az alapszöveg is a 12. század második felében, vagy még később keletkezett, tehát akkor már az így kiszűrt részek egy „crediti” szövegben sem lennének anakronisztikusak.

37 Rokay, 1999. 91–97. p.

sek és minimális többletek persze ezután is vannak, de nem olyan nagyszabásúak mint előtte), és az interpolációkon kívül más részeket már nem zár ki.

A 97. fejezet előtt még néhány fejezetet visszalépve (és az oda nem illő részeket kihagyva) Rokay közöl egy összefüggő és értelmileg helyes szöveget, mely szerinte az eredeti szerkesztésben lehetett benne. Ezzel megközelítőleg rekonstruálta a 91–168. fejezet közti szövegállományt.³⁸

Rokay Péter egész elméletének rövid összefoglalásaként hadd idézzük saját magát: „Úgy véljük sikerült tovább csökkenteni a Képes Krónika szövegtöbbletének, az ún. interpolációknak, mint a XI. századra vonatkozó forrásnak, csupán Domanovszky Sándor tekintélyén alapuló, egyébként azonban soha semmivel sem igazolt és így meg nem érdemelt hitelét. Elhagyva az interpolációkat, a más kutatók által kiiktatott szövegrészeket, valamint azokat, melyek két herceget említenek, kísérletet tettünk az azoknál régebbi krónikaszöveg helyreállítására. Ehhez viszonyítva amazokat, véleményünk szerint utólagos betoldásnak kell tekinteni. Mindezek a részek a Képes Krónikában nyerték el ma ismert egybeszerkesztett alakjukat.”³⁹

3. A korai oklevelek hitelessége, és a bennük említett személyek történetisége

Mint láttuk, az interpolációk hitelessége Rokay szerint csak Domanovszky tekintélyére épült, egyébként az emellett felhozott érvek önmagukban nem elég súlyosak. Így azok a névpárhuzamok sem, amelyek a 11. századi oklevelek és az interpolációk közt fellelhetők. Rokay, amikor könyve elején végigtekintett az összes ilyen oklevélen, mindegyikben talált valami kivetnivalót, még a hagyományosan eredetinek tartott 1055. évi tihanyi oklevélben is. Azzal a kérdéssel, hogy vajon valóban az eredeti okleveles hagyományra vezethetők-e vissza az ott található nevek még az interpolált oklevelek esetében is, a kutatás eddig nem foglalkozott, hanem evidenciának tekintette azt. Az alábbiakban azt szeretnénk igazolni, hogy bár lehet tartalmi és formai kifogásokat emelni ezen oklevelek ellen, a névpárhuzamok az esetek legnagyobb részében az oklevelek 11. századi részéből kerültek ki, és nem az esetleges későbbi hozzátoldások eredményeképpen. A vizsgálatot kezdjük az időben legkorábbi tihanyi oklevéllel.

A krónikakompozíció egy nem interpolált részében a következőket írja: „Abban az időben András király monostort alapított a Balaton tava mellett Szent Ányos

38 Ezen szövegállomány közlésére ld. uo. 79–89. p., 98–105. p.

39 Uo. 180. p.

tiszteletére azon a helyen, melyet Tihanynak hívnak”.⁴⁰ A nagyobbik Gellért-legendában pedig: „Maga a király pedig, aki jámbor és fölötte keresztény volt, két monostort alapított, a tihanyit meg még egyet Visegrád mellett”.⁴¹ És a tihanyi monostornak ránk is maradt az alapítólevele, mindjárt két példányban. Az egyik egy egészen biztosan interpolált palimpszeszt, talán a 15. század elejéről, a másik viszont hitelesnek látszik.⁴² A hamisítvány és az eredetinek tartott példány között igen sok helyen szó szerinti szövegegyezés található, többek között a tanúk névsora a végén, amely a számunkra fontos párhuzamokat kínálná. Mi a biztosan interpolált példánnyal nem foglalkozunk, csak a másikkal, hiszen ha csak az egyik eredetiségét sikerül igazolni, akkor már annak is következményei vannak a krónikaszerű nézve.

Az oklevelet két hártából varrták össze, és egyrészt az összevarrás helyén hátul pecsételték meg, másrészt az oklevél alján. Az előbbi pecsét a két rész összetartozásának hitelességét, míg az utóbbi magának az oklevélnek a tartalmát hivatott igazolni, de mára már mindkettő elveszett, csak a nyomuk maradt meg.⁴³ Ám a 15. század elején még rajta voltak az apátság alapítólevelén, mert a következőt írták a megvizsgált oklevélről: „két pecséttel, eggyel a hátulján, a másikkal az elején megpecsételt.”⁴⁴ A pecsétek elhelyezkedésének ezen hasonlóságából biztosra vehetjük, hogy 1402-ben konkrétan a ránk maradt oklevelet vizsgálták meg. Ennél jóval korábban is említik már, hiszen 1211-ben II. András Uros apát kérésére megerősítette az adománylevelet, s ekkor szó szerint is idézett az „az aggkor vénségével sújtott” oklevélből.⁴⁵ A hártya hátulján található egy feljegyzés, amely az íráskép alapján a 11. század végére tehető. Ugyanezen kéz egészítette ki az oklevélszöveget; a *conscriptum est hoc privilegium a beatissimo presule N.* sorban az N. szigla

40 „Eo tempore rex Andreas iuxta lacum Balatini construxit monasterium in honore Sancti Aniani, in loco qui dicitur Tyhon.” In: SRH I. 345. p.; Bollók János fordítása: *Bollók*, 2004. 59. p.

41 „Ipse enim rex, pietate valde Christianus, duo monasteria construxit, Tychonium et iuxta Visegrad.” In: SRH II. 503. p.; Almási Tibor fordítása. In: *Kristó*, 1999. 428. p.

42 Az oklevelek mérvadó kiadása: DHA I. 149–152. p.; 154–156. p.

43 DHA I. 145. p.

44 „duobus sigillis, uno a tergo et alio ab intra consignatam.” A leírás: DHA I. 146–147. p.

45 „vetustatis senio destitutum”. II. András oklevélét idézi: DHA I. 146. p. Püspöki Nagy Péter szerint a szöveg magyarzó fordítása: „régiségből credő kopottság jeleit viseli”, ti. a bemutatott oklevél, és ez azt bizonyítaná, hogy az eredeti 1211-ben már rossz állapotban volt, holott a ránk maradt példány „mindmáig kiváló épségnek örvend”. (*Püspöki*, 1989. 62. p.). Ebből Püspöki arra következtet, hogy a mai oklevél nem lehet azonos az eredetivel, ám itt a vénség nem biztos, hogy az oklevél külső állapotára utal, lehet hogy csak arra, hogy régen adták ki, tehát a jogait meg kell erősíteni.

fölé beírta, hogy *Nicolai*, nyilván az alatta található tanúnévsor hatására, ahol szintén genitívusban szerepel a név (merthogy Miklós jele), aztán észrevéve a tévedését, az utolsó betűt átjavította a nyelvtanilag helyes *o*-ra.⁴⁶ Tehát a 11. század végén már nem tudták egyértelműen, hogy kit is takar az *N*. szigla, legfeljebb sejtették, ez a tény is az oklevél keletkezésének egykorúsága mellett szól.

Ám az eredetiség ellen is fel lehet hozni érveket. Az első mindjárt az a tény, hogy két hártýából van összevarrva, ami legalábbis szokatlan a királyi adományozású oklevelek esetében. Ám ezek a hártýák viszonylag nagy méretűek, az első 46,5 cm hosszú és kb. 37 cm széles, míg a második 43,5 cm hosszú és 35,5 cm széles,⁴⁷ tehát összevarrva a hosszúsága majdnem egy méter, és ez megközelítőleg tele is van írva. Ilyen nagy felületű pergament pedig (amely az állati bőr egy bizonyos része) nehéz készíteni egy darabban. Mint összevarrt oklevél nem áll egyedül, a vasvári káptalan 1359. évi adománylevelét pl. négy egymásra varrt hártýára írták.⁴⁸ Egyébként pedig ott volt a két felet összekötő szalagra rányomva az ellenőrző pecsét, amelyet a már említett 1402. évi vizsgálat alkalmával elfogadhatónak tartottak.

Emellett felvetették, hogy az oklevél nem is egy ember munkája. Egyrészt nyelvi-
leg is több részre bontható: az arengát jó latinsággal fogalmazták meg, míg a birtok-
adományok felsorolásakor a nyelvezet egyenetlen, és a szerkezetekben egyeztetési
hibák is vannak.⁴⁹ Másrészt úgy tűnik, hogy a tanúk nevét nem ugyanaz a kéz jegyez-
te fel, mint ami magát a törzsszöveget leírta, és ezt az ultraibolya vizsgálatok is me-
gerősítik.⁵⁰ Ezen tétel igaza mellett Bárczi Géza egy észrevétele is felhozható. Bárczi
egy teljes könyvnyi terjedelemben vizsgálta az oklevél híres nyelvi emlékeit, nem-
hogy szóról-szóra, hanem egyenesen betűről-betűre kielemezve azokat. Megállapít-
ja, hogy ezekben a hely- és személynevekben és egyéb szavakban szokatlanul nagy a
k betű használati aránya a hagyományos *c*-vel szemben (29 *k*, és csak 12 *c*).⁵¹ Ezzel
szemben a tanúnévsor neveiben az összes *k* hang *c*-vel van jelölve. Ehhez a problé-
mához kapcsolódik az is, hogy egyrészt a tanúnévsor keresztjeit ugyanaz a kéz írta be
minden esetben, és az a szokatlan gyakorlat is, hogy a tanúk nevét csak a megpecsét-
elés után vezették rá az oklevélre. Ez onnan tudható biztosan, hogy a *signumsor* és az
alatta levő záróformula teljesen szabályosan veszi körbe a pecsét *helyét*, tehát a be-

46 Az idézet: DHA I. 152. p., az íráskép clemzésére ld. *Erdélyi*, 1906 37. p. Ezt elfogadja: *Komjányi*, 1955. 45. p.; *Püspöki*, 1989. 78. p.

47 DHA I. 145. p.

48 *Szentpétery*, 1930. 11. p.

49 *Komjányi*, 1955. 31. p. Azt, hogy *cz* a tény egyáltalán fennáll, és hogy ebből több szerzőre kellene következtetni, tagadja Kristó Gyula: *Kristó*, 1983. 357–358. p.

50 *Komjányi*, 1955. 46. p.

51 *Bárczi*, 1951. 125. p.

írás biztosan megpecsételés utáni.⁵² Tehát éppen a számunkra fontos (mert névpárhuzamokat tartalmazó) tanúnévsor tűnik egyetlen későbbi kéz későbbi betoldásának, és ez a kéz, mint a helyesírás-összehasonlításból látjuk, nem azonos az oklevél leírójával. Ám ezeket a problémákat nem olyan nehéz megmagyarázni.

Nézzük először is azt a tény, hogy az összes tanú jelét ugyanaz a kéz írta be. Ez nem feltétlenül utal hamisításra, sőt, ha a külföldi okleveles párhuzamokat is figyelembe vesszük, akkor azt kell mondanunk: egyenesen természetes, hogy ez így van. A német és itáliai oklevelek esetében a jelenség gyakori, Franciaországban pedig a korai Capetingek idején (a 10. század legvégén és a 11. században) a tanúaláírások kivétel nélkül egy kéztől származnak minden ilyen jellegű oklevél esetében.⁵³ Azt pedig már Szentpétery Imre is megállapította, hogy a tihanyi alapítólevélben erős francia hatás is megjelenik a német mellett, s ez utóbbi már nem olyan hangsúlyos, mint pl. a pannonhalmi oklevél esetében.⁵⁴ I. András francia orientáltságú egyházpolitikája pedig közismert (most csak arra a tényre utalnék, hogy Szent Ányost, aki a tihanyi monostor védőszentje lett, főként Lotharingiában tisztelték).⁵⁵ Arra pedig, hogy ezeket a neveket miért csak a megpecsételés után írta be egy idegen kéz, erre maga az oklevél szövege ad választ: „pecsétünk rátételével megjelöltük, és a híveinknek megerősítésre átadtuk”.⁵⁶ És ezután következik rögtön a névsor, talán más kéz írásával is, amely nem tekinthető ez esetben interpolációnak, hiszen a *signumsor* alatt található keltezéssel és lezárással kapjuk meg a szabályos oklevélformátumot, amelyhez a tanúnévsor is szervesen hozzátartozik. Az oklevél szövege épp akkor lenne hiányos, ha rögtön a megpecsételés után befejeződne. Semmi okunk sincs tehát, hogy a neveket sokkal későbbi betoldásnak tekintsük, az még 1055-ben keletkezett, csak egy kicsivel később a nyelvemlékeket is tartalmazó leíró résznél.⁵⁷

A hitelességet támadván az *eschatocollum* azon szavait is fel lehet említeni, miszerint: „Összeírta ezt az oklevelet a »beatissimus« főpap, N., aki abban az időben a jegyzői szolgálatot töltötte be a királyi udvarban”.⁵⁸ Felvetették, hogy itt harmadik

52 Ezt a tényét elfogadja és szokatlannak tartja Szentpétery, 1930. 44. p.; Komjáthy, 1955. 29. p.

53 DHA I. 148. p.; Szentpétery, 1930. 43. p.

54 Szentpétery, 1930. 41–42. p.

55 Györffy, 1997. 6. p. A francia hatásra lásd még: Váczy, 1958. 268–270. p.; ill. az oklevél vonatkozásában részletesebben clemzi a kérdést: Balogh, 1957. 38–41. p.

56 „Sigilli nostri impressione signavimus, fidelibusque nostris corroborandam tradidimus”. DHA I. 151. p.

57 Egyébként ugyanczen a véleményen van Komjáthy is: Komjáthy, 1955. 47. p.

58 „Conscriptum est hoc privilegium a beatissimo presule N., qui tunc temporis vicem procurabat notarii in curia regali”. DHA I. 152. p. Az N-t Nicolaová egészítették ki.

személyben beszél önmagáról N., és a *beatissimo* jelző az már jó emlékezetűt (*beate memorie*), tehát elhunyt személyt takar (ezt támogatja a *tunc temporis* is). Viszont azt már Jakubovich Emil is megállapította Melich Jánossal vitatkozva, hogy a *beatissimus* élő egyházi személyeket (püspököket, apátokat) is megilletett, és *N[icolaus] presulnak* címzi magát.⁵⁹ Ám az nem valószínű, hogy *N. presul* önmagát címezte volna egy olyan korban *beatissimusnak*, mikor a szerénykedő formulák általánosak voltak.⁶⁰ Viszont az említett mondat is a tanúnévsor után olvasható, tehát nyugodtan beszélhet harmadik személyben a törzsszöveget leíró (összeíró) Miklós főpapról, akinek a neve a tanúk közt is megtalálható *Nicolaus episcopusként*, és akár címezhetik *beatissimusnak* is.

Szintén kifogást emelt az oklevél eredetisége ellen Püspöki Nagy Péter, arra hivatkozva, hogy míg a ránk maradt példányban András a somogyi és a tolnai vámnak a harmadrészét adta oda a monostornak,⁶¹ addig IV. Kelemen pápa egy 1267. évi oklevelében, melyben megerősíti a monostor kiváltságait, a pesti rév vámja és tolnai vásár szerepel.⁶² Püspöki szerint IV. Kelemen pápának nem a ránk maradt oklevelet mutatták be, hanem a ténylegesen eredetit, mely a pesti és tolnai vásárok vámjait tartalmazta. Később maga Püspöki írta egy másik helyen, hogy a pesti vásárvámost szerinte I. Béla adta a monostornak, és így került be IV. Kelemen oklevelébe.⁶³ Viszont az apátság sem 1055-ben, sem I. Béla korában nem kaphatta meg a pesti rév vámját, mert azt II. Géza király adományozta oda az óbudai egyháznak 1148-ban, tehát akkor még királyi kézben volt.⁶⁴ Az elképzelhető, hogy az oklevelet interpolálták (ugyanis eredetiben nem ismerjük), és Géza csak a vám harmadát

59 *Jakubovich*, 1924. 130. p. Azt, hogy a *beatissimus* elhunyt személyt takar, már Erdélyi László is vallotta: *Erdélyi*, 1906 37. p.

60 *Pais*, 1955. 12. p.; 16. p.

61 DHA I. 151. p.

62 *Püspöki*, 1989. 61. p. IV. Kelemen oklevelének kiadása olvasati hibákkal: *Wenzel*, ÁUO III. 140–141. p.; helyesebben: *Erdélyi*, 1908. 525–528. p. Az oklevél helyes keltezése 1267. január, Wenzelnél az 1266. év alatt szerepel, mert magában az oklevélben is ez áll, viszont az ún. firenzei évkedzetet használja, mely március 25-én kezdődik, így 1267. január az ő fogalmaiak szerint még az 1266. évre esik.

63 *Püspöki*, 1989. 75. p. Erre egyébként semmilyen konkrét adat nincsen, Püspöki abból következtet mégis erre, hogy a hamis (!), 1324 körül készített Szent László-kori birtokösszeírása az apátságnak tartalmazza ezt a tételt, és a hamisítvány szövege szerint „sancti Stephani regis... et Andree ac Bele... regum Hungarie” okleveleit használták fel az összeíráshoz (ezen hamis oklevél szövegrészleteit ld. DHA I. 145–146. p.).

64 „pro petitione Miko eiusdem loci praepositi, tributum fori Geyzac, et tributum portus Pest, et Kerepes”. *Fejér*; CD II. 129–130. p. Az adományozást a krónika tévesen I. Géza nevéhez kapcsolja: SRH I. 395. p.

adta oda az óbudaiaknak, különben a tihanyi monostor még a 13. században sem szerezhette volna meg a másik harmadát. Erre valamikor 1211 után kerülhetett sor (ugyanis András 1211. évi összeíró oklevelében még nem szerepelt), és azután bekerült IV. Kelemen pápa oklevelébe is. Amikor pedig az Anjou-korban elkészítették az említett Szent László-kozi hamis összeírást, akkor, mint anakronizmus, a pesti vám is bekerült az oklevelébe. Az, amire Püspöki utal, hogy IV. Kelemen oklevelébe nem említi a somogyi vámot, nem igaz, mert az oklevélben áll: „a közönségesen Somogynak nevezett helyen általatok bírt évi dénárjövedelem” szerepel.⁶⁵ Ez semmi másra nem vonatkozhat, csak a vámra, még ha nincs is erre konkrét utalás, mert egyrészt Somogy településsel kapcsolatban az apátság soha nem bírt más jogot, mint a vámot, tehát más „dénárjövedelem”, mely ide köthető, nem is lehetett; másrészt a somogyi vám felbukkan az apátság későbbi történetében is, egészen az újkorig.⁶⁶

Szót kell ejtenünk még egy korjelölő jelenségről: az oklevélben található nyelvi emlékekről. Ezek szervesen illeszkednek abba a rekonstruálható nyelvi folyamatba, mely során érzékelhető a magyar nyelv fejlődése. Ennek egyik legalaposabb elemzése Bárczi Géza már említett könyvében található meg.⁶⁷ Ami tehát a nyelvm emlékeket illeti: mindenképpen korai, 11. századi időre utalnak.

Az oklevélben ugyan található egy 7 szót érintő vakarás, amely a szőlőkről szólt,⁶⁸ de ez a hitelességet csak minimálisan érinti (a tanúnévsort pedig egyáltalán nem), tehát összességében a tihanyi alapítólevélről elmondhatjuk: semmi okunk nincsen kételkedni sem a birtokadományok hitelességében (leszámítva az említett kis vakarást), sem a tanúnévsornak a hiteles, 11. század közepéről származó voltában.⁶⁹

65 „Annum reditum denariorum, quem habetis in loco, qui Simigium vulgariter nominatur.” Erdélyi László kiadása alapján (*Erdélyi*, 1908. 526. p.). Püspöki szerint itt az oklevél „a somogyi jövedelem esetében annak jellegére nézve bizonytalanságban hagy” (*Püspöki*, 1989. 61. p.), vagyis nem bizonyítható, hogy a vámra vonatkozna.

66 1460, 1534, 1557, 1572, 1585–89, 1609, 1645, 1661, 1671–87 folyamán is: *Erdélyi*, 1908. 397. p.

67 Az oklevélben pl. a sorvadó véghangzók esetében is a késői nyelvm emlékektől archaikusabb nyelvi alakokat lehet találni, éppen az átalakulás korszakában írták ezeket a szavakat le, mikor még egyes, főként egytagú szavaknál még jelen van a véghangzó. Minderre: *Bárczi*, 1951. 69–80. p., 132–140. p. A birtokos személyjel is hiányzik még egyes esetekben. Ld. *Kiss*, 2003. 369. p. (a vonatkozó rész Sárosi Zsófia munkája) Ld. még *Bárczi*, 1951. 123–140. p.

68 DHA I. 149. p.

69 Nem tudjuk elfogadni Komjáthy azon elméletét, amely szerint ezt a monostort is — a visegrádihoz hasonlóan — a bazilikát számára alapította volna András. Eszerint az említett Miklós a nekik szánt birtokadományok összeírását végezte el. Amikor kiteljesedtek a francia egyházi kapcsolatok, akkor a már épülő monostort a bencések kapták volna meg. A készülő oklevélhez

Ennél bonyolultabb az 1061. évi zselicszentjakabi oklevél ügye. Míg a tihanyi alapítólevél esetében hat névpárhuzam is kínálkozik, itt csak egy, Ottó somogyi ispán, akit a krónika Atha nádor néven említ. Ő Salamont és Géza herceget egy zavaros időrendű hadjáratból visszatértében megkéri, hogy vegyenek részt a monostor alapításában: „Visszatérésük közben pedig Atha nádor kérte a királyt és a herceget, hogy vegyenek részt monostorának alapításában, melyet Zselicben Szent Jakab tiszteletére emeltetett; így is történt”.⁷⁰ Atha azonosítható Ottóval, mindkettőjüket a zselicszentjakabi monostorhoz kapcsolja a hagyomány, és a névalakok közt is van kapcsolat: 1131-ben, a zobori összeírásban Ottó morva herceget is magyarul Athának írják.⁷¹

Mivel az oklevél eredetiben nem maradt ránk, ezért mindenekelőtt tekintsük át a szöveg hagyomány útját napjainkig, hiszen minden forráskritikai vizsgálat esetén kulcsfontosságú: vajon mennyire lehet megbízni az átiratokban? Az oklevél története már önmagában sem egyszerű: azt, hogy egyáltalán megmaradt, két peres ügynek köszönheti, amely 1375–77 közt, valamint 1422-ben folyt.

Szepesi Jakab országbíró 1377-ben kiadott oklevele tartalmazza az első per anyagát (néhány személy a Szerdahelyi családból⁷² elfoglalta a monostor birtokait kegyúri jogukra hivatkozva), és azoknak az okleveleknek a leírását, melyet egy évvel korábban Tamás apát nyújtott be igazának bizonyítására. Az egyik ilyen oklevél a királyi kápolnaispán 1374. évi oklevele, amely IV. Béla egy 1257-i oklevelét írja át szóról szóra. Ez a IV. Béla-kori diploma tartalmazta a zselici adománylevél szövegét. Sajnos Szepesi Jakab ítéletlevele nem írja át szó szerint az 1374-i (tehát közvetve az 1061. évi szöveget is tartalmazó) oklevelet: a zselicszentjakabi átirás egy részét teljesen, kulcsfontosságú egy részét viszont csak kivonatolva jegyzi fel

Komjáthy szerint felhasználták Miklós összeírását és beépítették az oklevélbe, melynek így három leírója lett volna: Miklós, aki a birtokösszeírást végezte, egy második személy, aki megírta a bevezetést és a végét miután Szent Ányosnak szentelték fel a monostort, és végül egy harmadik, aki a tanúk nevét írta be (egy negyedik is létezhetett, aki a 11. század végén az N. szíglát kiegészítette). Minderre ld. *Komjáthy*, 1955. 31–47. p. Komjáthy elméletét elfogadta a Mályusz Elemér és Kristó Gyula által írt Thuróczy-krónikakommentár is: *Mályusz*, 1988. 326–327. p.

70 „In reversione autem eorum Atha palatinus rogavit regem et ducem, ut in constructione monasterii sui, quod in honore Sancti Iacobi edificaverat in Zelyz, interessent; quod et factum est.” SRH I. 364. p. Bollók János fordítása. In: *Bollók*, 2004. 67. p.

71 *Pauler*, 1899. I. 439. p.

72 A Szerdahelyiek a Győr-nemzettség egyik mellékága voltak, ugyanebből a Győr-nemzetségből származhatott Ottó ispán is, a zselici monostor alapítója. Ld. *Karácsonyi*, 1900. 554–556. p.; *C. Tóth*, 2001. 53–55. p.

(és Salamon oklevelének nevezi, ellenben 1061-re dátumozza).⁷³ Ezen 1377-i ítéletlevél (mely szerint az apátság végül megnyerte a pert) sem maradt ránk eredetiben, csak egy Zsigmond-kori átíratban, amelyet a 17. században másoltak le, sajnos nem túl jól.⁷⁴ Itt tehát egy hosszú szöveghagyományozódással állunk szemben, amelynek során a szövegromlás főként két ponton volt lehetséges: egyrészt Szepesi Jakab 1377. évi ítéletlevelében, amely az eredeti oklevél bizonyos részéről csak kivonatokat közöl, másrészt a 17. századi átíráskor, amely több nevet elronthatott. Emellett természetesen más szövegromlások is előfordulhattak.

Létezik azonban az oklevélnek egy másik, az előzőtől független szöveghagyománya is. Ez szintén egy perhez kapcsolódik, amely 1422-ben zajlott, szintén a kegyuraság kérdésében, és itt az apát szintén bemutatta a maga igazának bizonyítását szolgáló okleveleket, és ezekről feljegyzés is készült. Ezek közül az egyik: „egy okirat, pergamenen régi betűkkel”,⁷⁵ amely „összeírta a néhai Ottó somogyi várispánnak, ti. az Úr megtestesülésének 1061. évében, a 15. indikcióban alapított azon monostor alapítójának” a monostornak tett adományait.⁷⁶ Ezután pedig közölnek egy szó szerinti részletet az oklevél végéről, mely többé-kevésbé megegyezik az 1377-ben kivonatolt átírat vonatkozó részével.⁷⁷ A külső jegyek alapján (pecsét hiánya, az írásnak már 1422-ben is régies volta) jó okunk van azt feltételezni, hogy ez maga az eredeti, 1061-es alapítólevél volt. Ennek igaz volta persze felvet olyan kérdéseket, hogy ha 1422-ben az apátságnak rendelkezésére állt (volna) az eredeti, akkor 1376-ban annak miért csak egy többszörös átíratát mutatták be az akkori perben? Egyébként ezen 1422. évi ítéletlevél eredetije sem maradt fenn, csak Albert király 1438-i átíratában.⁷⁸

Hogy ezen utóbbi szövegrészlet tényleg az eredeti oklevélből származhat, arra több érvet is fel lehet hozni. Ezen szöveghagyomány ugyanis némi többletet is tar-

73 DHA I. 170. p.

74 Minderre ld. *Kumorovitz*, 1964. 51–59. p. Kumorovitz itt részletesen ismerteti a per lefolyását és a többi bemutatott oklevelet is. Ld. még DHA I. 170. p. A zselici oklevélszöveg közlése: DHA I. 171–174. p.; itt Kumorovitznak a már említett 17. századi átírás fényképéről készített szövegátírását közlik le. Am egyes feltételezések szerint IV. Béla is III. Béla oklevélt írtá át, amely szintén nem az eredeti 1061-i oklevelet, hanem annak Salamon-kori átíratát tartalmazta volna. Ld. *Püspöki*, 1989. 67–70. p.

75 „quidem carta in pergameno litteris veteribus”. A szöveget idézi: DHA I. 169. p.

76 „conscripta... condam Ottonis Symigiensis civitatis comitis, fundatoris scilicet ipsius monasterii anno ad incarnatione Domini millesimo sexagesimo primo, indictione quintadecima”. DHA I. 169. p.

77 Az 1422-ben leközölt részletet ld. DHA I. 169. p., az 1377-ben közölt oklevélnek idevágó részét ld. DHA I. 173. p.

78 DHA I. 169. p.

talmaz a hosszabb, 1377. évi átíráshoz képest, mégpedig archaikus, 11. századra valló többletet. Ugyanis a záróformulában Ottó leírja, hogy monostort alapított, és minden vagyonát ráhagyta azzal a feltétellel, „hogy amíg élek, a monostort az apátommal én magam igazgatom és viselem gondját, *halálom után pedig egy püspöknek vagy ispánnak, illetve rokonoknak vagy unokatestvéremnek se legyen hatalma fölötte, hanem körültekintő gonddal király urunk rendelkezzeék fölötte.*”⁷⁹ A dőlten szedett részek hiányoznak a hosszabb, 1377-i átírásból. Elvileg felmerülhet az, hogy 1422-ben egy hamisítványt mutattak csak be, hiszen éppen ez a szövegtöbblet volt a monostor legfőbb érve a kegyuraik fennhatósága ellen, ráadásul, mint láttuk, 1376-ban ez az oklevél nem is állt a rendelkezésükre. Ám az „*abbate meo*” meggyőz minket arról, hogy ez nem így van. Az 1377. évi átírás nem tartalmazza a *meo* birtokos jelzőt, mert annak a használata a magánegyház intézményére utal. Ám az investitúraharc idején az egyház már felszólalt a főként német földön virágzó magánegyház ellen is, és sikerült elérnie, hogy a „tulajdonosi” jog kisebb részjogokra bomoljon szét. Az egyik ilyen részjog a patronátus intézménye volt. A patrónusnak gondoskodnia kellett az egyházi birtokok védelméről és tiszteletben tartásáról, viszont cserében néhány többletjog (a templomba való temetkezés, a lelki üdvéért elmondott imák stb.) illette meg. III. Sándor pápa a 12. század második felében már teljesen a saját hatáskörébe vonta a magánegyház alapítójának jogait, viszont néhányat átengedett a patrónusnak, innentől fogva tehát az alapítót nem saját jogánál fogva illette meg a patrónusi többletjog, hanem egyházi kegy folytán.⁸⁰

1061-ben Ottó tehát a kor szokása szerint egy magánegyházat alapított, viszont az oklevél első átírásakor, a 13. században már csak a patronátusi jog létezett, tehát akár már IV. Béla idejében is kihagyhatták belőle az egyházjogilag ellentmondásos részt (bár a kihagyás időpontja nem állapítható meg biztosan). Az eredeti oklevél pedig azért nem állott 1377-ben az apátság rendelkezésére, mert a patrónusok kezén volt akkor. Az 1257-i megerősítés szinte biztosan a patrónusokhoz köthető, mert számukra kedvező részeket hagytak ki, illetve toldottak be a privilégium átírásakor.⁸¹ A 13. század végén az oklevél még mindig náluk van, amit az apátság

79 „ut quamdiu vixero, eodem cum abbate meo monasterium regam et previdcam; postquam vero obiero, nullus episcoporum vel comitum vel cognatorum aut nepotum meorum ullam potestatem habeat super illud, sed domini regis providencia et ordinacione disponatur”. DHA I. 169. p., 173. p. Kumorovitz Bernát fordítása. In: Kumorovitz, 1964. 68. p.

80 Uo. 72–76. p.

81 Az önmagában nem lehetetlen, hogy egy hivatalos átírás esetén is változtassanak egy kicsit a szövegen, ha az a modernebb joghoz igazodik így. A kihagyásról volt szó, a betoldás: az intitulációban Ottót a Győr nemzetségből származtatják, mely a patrónusok jogát igazolja: az 1377. évi átírás szerint az intituláció: „Ego Ottho filius Gewr de genere Gewr Simigiensis

sérelmez is. Egy 1298-ban kötött megállapodás értelmében vissza kell adni minden apátsági oklevelet és privilégiumot.⁸² Viszont tudjuk, hogy 1335-ben a Szerdahelyiek által alapított pálos kolostor alapítólevelének záróformulája egyezik a zselici oklevél záróformulájával, azt tehát ennek alapján fogalmazták, vagyis ekkor, a megállapodással ellentétben, még mindig a Szerdahelyieknél volt az oklevél, és ez az 1375–77 közt zajlott per idején sem lehetett másképpen, ezért volt kénytelen az apátság az átirattal bizonyítani. Később, valamikor 1422 előtt, talán a megnyert per hatására is, már a tulajdonukba került.

Az 1422. évi átirás alapján tehát biztos fogódzópontnak vehetjük, hogy monostort alapítottak Szent Jakab tiszteletére a magánegyház intézménye alapján, és az alapítót a körülírásban Ottó somogyi ispánnak nevezik, az alapítás dátuma pedig 1061. Ezzel összecsengnek a hosszabb, 1377-i átirás adatai is. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy bár az oklevél szövege nem teljes, és hacsak elő nem kerül valamilyen szó szerinti átirat, akkor nem is fogjuk soha megtudni a teljes szövegét, ennek ellenére az alapvető adatok (az alapító neve, alapítás dátuma) mindenképpen hiteles módon hagyományozódtak ránk.

Rokay az oklevéllel kapcsolatban a következőket írja: „le kell azonban szögez-nünk, hogy Ata illetve Ottó neve nem szerepel a Kumorovitz által rekonstruált szöveg-részben, hanem csupán az átirásokban.”⁸³ Rokay itt az 1422-i átiratra gondol, melyet Kumorovitz a már említett tanulmányában az eredeti oklevélből való szó szerinti közlésnek tart (ugyanúgy mi is). Ebben tényleg nem szerepel Ottó neve, hiszen ez az oklevél vége, viszont mint említettük, mikor 1422-ben körülírták az oklevelet, akkor ahhoz az intitulációját használták fel, és abban ott szerepel Ottó neve és titulusa, tehát azzal, hogy sikerült az 1422-ben leközölt részlet hitelességét bizonyítani, tulajdonképpen a felhasznált intituláció hitelességét is bizonyítottuk, Ottó somogyi ispán létével egyetemben.

A százdi apátság alapításáról semmilyen történeti forrás nem számol be az alapítólevelén kívül, viszont az alapítólevelében sok olyan személy felbukkan, akiket az interpolációkban (is) említenek. Maga az alapítólevél sem maradt ránk eredetiben, csak IV. Béla király 1267. évi átiratában, melyben Aba nembéli Prüggy ispán

comitatus comes.” DHA I. 171. p. Bár az 1422-i eredeti oklevélnek az átirása szó szerint nem közli ezt, ám amikor körbeírják az oklevelet, akkor az *intitulációjának az alapján* csak *Ottonis Symigiensis civitatis comitist* említenek (DHA I. 169. p.), így valószínűsíthető, hogy a Győr nemzetségre való utalás csak későbbi betoldásként került be az oklevél átirataiba.

82 „reddere et restituere debeant omnia privilegia et instrumenta supradicti monasterii, que in privata custodia usque ad hec tempora conservarunt.” Idézi: *Kumorovitz*, 1964. 65. p.

83 *Rokay*, 1999. 10. p.

(*comes Puded filius Artolphy de genere Aba*), aki a monostor patrónusa volt, megerősíteti a királlyal a régi kiváltságlevelet.⁸⁴ Az oklevélnek már a kiadási időpontja is kétséges, mert ha tartalmazott is dátumot, azt a IV. Béla-kori megerősítés már nem írta át, csak azt közli, hogy Szent László oklevele volt (*privilegium sancti regis Ladizlai progenitoris nostri*).⁸⁵ Ennek viszont ellentmond maga a szöveg, mely a tanúnévsorát a következőképpen kezdi: *rex Salamon, dux Magnus, dux Ladizlaus*, néhány sorral feljebb pedig: *ego Petrus rogavi regem cum duce Magno et cum duce Ladizlao*.⁸⁶ Ezt a tényt, hogy itt egyszerre volt jelen a király és a két herceg, kombinálták össze történészeink a krónika azon adatával, hogy a jó viszony köztük 1064-től 1071-ig tartott, tehát az oklevelet valamikor e két dátum közt adhatták ki (általában egyfajta „köztes” volta miatt az 1067 körüli kiadási évet szokták elfogadni).⁸⁷ Az oklevél kiadójáról, Péterről sem lehet sokat tudni, az bizonyos, hogy Géza herceg híve volt („Ezt a földet Magnus herceg adta nekem, és én a monostornak.” Más helyen: „Azután adományozom a birtokot, hogy miután nekem átengedte Salamon király Magnus herceggel a Ceda nevű faluban.”).⁸⁸ Ezt a Pétert Pauler Gyula óta azonosnak tekintették azzal a krónikában szereplő Péterrel, aki Bátor Opos kezétől a kemeji csatában esett el Géza híveként,⁸⁹ ám ezt az elméletet Zsoldos Attila meggyőzően cáfolta.⁹⁰

A tanúnévsorban a királyon és hercegeken kívül felbukkan Radó nádor, Ernye, Vid, Ilya és Márton ispán. Közülük hárman a tihanyi alapítólevél signumsorában is megtalálhatók, de az onnan való átvételt a nevek gyökeresen eltérő írásmódja miatt kizárhatjuk.⁹¹ Mivel az oklevél hitelessége támadható, ezért meg kell azt vizsgálni,

84 Ezen 1267. évi oklevél elejét ld. DHA I. 182. p., a 11. századi rész kiadását ld. DHA I. 183–185. p.

85 Uo. 182. p.

86 Uo. 185. p.

87 Először Katona István számolta ki ezen az alapon az évszámot: *Katona*, 1779. 221–223. p. A Katona által önkényesen 1067-re tett évszámot több mint kétszáz év távlatából is sorozatban elfogadják a történészek. Ugyanitt Katona már felfigyelt arra, hogy az itt szereplő nevek párhuzamba állíthatók egyrészt a tihanyi alapítólevéllel, másrészt az általa használt Thuróczy-krónika adataival is.

88 „Hanc terram dux Magnus dedit michi et ego monasterio... Preterea do territorium, quod postea concessit michi Salamon rex cum Magno duce in villa, qui dicitur Ceda”. DHA I. 184. p. Az oklevélben még több helyen is megtalálható, hogy Péter a hercegtől (*dux*) kapta az adott birtokot.

89 A kemeji csatáról ld. SRH I. 385–386. p.

90 *Zsoldos*, 1995. 345–351. p.

91 A tihanyi alapítólevél signumsorának érintett nevei: „signum Imci comitis, signum Viti comitis, signum Martini comitis”. DHA I. 152. p. A százdi oklevélben: „comes Ernye, comes Wydus... comes Martinus”. Uo. 185. p.

hogy vajon vannak-e egyáltalán 11. századi (a hagyományos dátumozási analógiát követve 1067 körüli) részek benne. A legújabb kiadás a problémát főképpen azzal hidalta át, hogy a tanúnévsor több neve is szerepel a krónikában,⁹² mi természetesen ezt a módszert nem alkalmazhatjuk. Elvileg elegendő bizonyíték lenne az is, hogy ha a hiteles tihanyi oklevéllel való egyezésekre hivatkoznánk, ám most ettől is eltekintünk, mert véleményünk szerint magában az oklevélszövegben is vannak olyan korjelölő részek, melyek szükségtelemé teszik az ilyen párhuzamos analógiák alkalmazását. De mielőtt ebbe belekezdenénk, először is nézzük meg, hogy mi egyáltalán a probléma a hitelességgel.

Az oklevél második felében több interpolációra utaló jelet is lehet találni. A szöveg fogalmazásában is eltér egy ponton a kor stílusától, sőt ezen oklevél elejének a stílusától is, ugyanis a határjárási adatokat az első felében főként passzív igealakokkal fejezi ki (*flectitur; pervenitur; dirigitur*), egy részében viszont aktívrá vált (*venit, vadit, cadit*).⁹³ Meg kell azonban jegyezni, hogy ez nem különül el teljesen szabályosan és élesen, előfordul, hogy egy mondatban egyszerre van jelen az aktív és passzív igealak a határleírásnál.⁹⁴ A Györffy szerint oda nem illő leírás egy Wense nevű birtoktest körül található, mely Bodrogkeresztúr közelében fekszik, és Prügy ispán onnan származott. Györffy feltételezése alapján éppen ő volt az, aki a megerősítés alkalmával ezt az adott részt beszúrta.⁹⁵ Emellett a Csaba névnek két eltérő helyesírását is fel lehet fedezni, egyrészt *per viam Soba* vezet a birtokhatár, még az oklevél első felében. A vége felé pedig *Chabarakusa* szerepel, melynek a helyesírása a 13. századra utal, jó eséllyel ezt is betoldásnak tarthatjuk.⁹⁶ Ezen kívül több anakronisztikus kifejezés is található az oklevélben (*mansus aratorum*, ill. *mansus servorum* a várt *mansiones libertinorum* helyett).⁹⁷ Összességében azt mondhatjuk, hogy mivel az átírt oklevélbe belevettek mindent, amit az apátság később kapott adományként, ezért a jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk biztonságosan szétválasztani, hogy mely birtokok voltak benne az eredetiben is. De — ugyanúgy mint a zselici adománylevelé esetében — ezen tény miatt nem kell elvetni az oklevél egészét, ugyanis egyértelmű, hogy az eredetit is felhasználták, sőt az egésznek a törzsét tulajdonképpen az eredeti oklevél alkotja. Ennek egyik perdöntő

92 Uo. 182. p.

93 Uo. 183. p. és az oklevél szövegében.

94 „inde ad viam, que *venit* de Zondonek et *ducit* ad Chegen usque ad angulum vally [helyesen: vallis], inde *flectitur* per ryppam vene deorsum...” Uo. 184. p.

95 Uo. 183. p.

96 Uo. 183. p., 185. p.

97 Uo. 183. p.

bizonyítéka, hogy az oklevél arengája és a végén a formulás rész majdhogynem szó szerinti egyezést mutat az Olmütz közelében 1078-ban alapított hradiskói monostor oklevelével. A monostort Ottó morva herceg alapította. Ottóval kezdetben még ellenséges volt a viszony, valószínűleg ő tört be Trencsén vidékére az 1060-as évek közepén, támadását Salamon és a hercegek összehangoltan verték vissza.⁹⁸ A jó viszonyt ezek után házasság pecsételte meg, Ottó feleségül vette Eufémiát, Géza és László herceg húgát. Ők ketten alapították tehát a hradiskói monostort, ennek alapítólevelében pedig a formulás részek igen nagy mértékben egyeznek a százdi oklevél formulás részeivel.⁹⁹

A formulás rész egyéb jellegzetességei is a 11. századra utalnak. Magyarország nevét *regnum Pannonicum*ként (szó szerint: *in regno Pannonico*) írja. A *Pannonia* szót Magyarország megjelölésére csak a 11. században használták okleveles formulákban az *Ungariával* (illetve ritkábban *Hungariával*) párhuzamosan. Kálmán korától kezdve ez a cím eltűnik az intulációs sorból.¹⁰⁰ Ugyanezt a tendenciát követik a 11. századi pénzek köriratai. Pétertől kezdve egészen Gézáig a pénzekon *Pannonia* felirat van, Lászlótól kezdve ez megszűnik (illetve neki is ismerjük egy *Pannonia* köriratú pénzét, de alapvetően már nem veret pénzt *Pannonia* felirattal).¹⁰¹

A tanúk nevét is tartalmazó formulás részek tehát a 11. századra mutatnak. Hitelességüket megerősítendő meg kell vizsgálni Géza herceg Magnus nevét. Géza ugyanis csak ezen a néven szerepel az oklevél minden pontján, a tanúk között is. Ezt a nevet valószínűleg a keresztségben kaphatta, és a hazai források közül csak a Pozsonyi Évkönyv és a Krónika ismeri (illetve a krónikából átvéve a Szent László-legenda, és a krónikaszöveget kivonatossan közlő Münchener Krónika).¹⁰² A krónikaszerkesztmény viszont a következőt írja (egy nem interpolált részében): miután Gézát már megkoronázták „Géza király kezében megszilárdult a királyi hata-

98 A hadjáratról a krónika is megemlíkezik a 101. fejezetben: SRH I. 365. p. Lásd még: *Makk*, 1996 99. p.

99 Erre először Kumorovitz Lajos Bernát hívta fel a figyelmet. Ottó morva herceg oklevelét lásd: *Friedrich*, 1904. 83–85. p. A szövegegyezéseket a DHA I. oklevélkiadásában is feltüntették. Az elsőség természetesen a százdi oklevél. A párhuzamot lehetővé teszi, hogy a jó viszony Ottó és a hercegek közt végig fennmaradt, sőt, Salamon ellen Ottó Gézáék szövetségesének bizonyult. Az oklevelet kiadó Péter pedig Géza híve volt, így valószínűleg annak a fogalmazója is.

100 *Hóman*, 2003. 204–211. p. Utoljára Felicián érsek magánoklevelében találkozhatunk *Pannoniával* 1134-ből.

101 *Huszár*, 1979. 32–35. p.

102 A László-legenda és a krónikakompozíció szövegösszefüggései vitatottak, viszont ezen a ponton egészen biztos, hogy a legenda használta fel a krónikás hagyományt. Ld. SRH II. 515. p. A kérdésre ld. *Gerics*, 1995b. 185–208. p.; vö.: *Kristó*, 2002a. 43–44. p.

lom, és attól kezdve Magnus királynak hívták.”¹⁰³ Ezután a krónikaszöveg következetesen végig Magnusnak nevezi Gézát, egészen a haláláig, meg sem említte már a régi nevét (kivéve a később hozzáírt fejezetcímekben). A krónikás hagyomány viszont itt teljes tévedésben van: a valóság az, hogy Géza a királlyá koronázása előtt is használta a Magnus nevet, sőt, a hivatalos címzésben inkább ezt, és utána már a „pogány” nevét, a Gézát is. Ezt a pénzei alapján lehet tudni, mivel ő herceggként és királyként is vert pénzeket, és a hercegi pénzein a Dux Magnus (DVX MVONAS), míg a királyként vert pénzein a Géza név (GEVCA REX) szerepel minden esetben.¹⁰⁴ Ez alapján logikusnak tűnik, hogy a hercegi okleveleiben is Magnusként szerepeljen csak, míg a királyi oklevelekben a Géza nevet (is) használja, lásd a garamszentbenedeki alapítólevelben: „Én Magnus, aki Géza is, először a magyarok hercege, később pedig Isten kegyelméből felszentelt királya.”¹⁰⁵ Az oklevélben feltűnő Magnus név tehát mindenképpen a formula részek és az oklevél alapjának a hitelessége mellett szól.

A hagyomány szerint Nándorfehérvár 1071. évi ostroma után támadt ellentét Salamon király és a hercegek közt, mikor Salamon egy interpoláció szerint „Vidnek, Frank püspöknek, Bogát fia Radványnak és Vid nemzetségéből való Iliának tanácsára”¹⁰⁶ a zsákmányt igazságtalanul osztotta el. Vid, Radvány és Ilia szerepel a százdi oklevél tanúnévsorában, mely tehát fejtegetéseink szerint hitelesnek fogadható el, viszont Frank püspök is felbukkan egy másik oklevélben. Ez az 1075-ben kiadott garamszentbenedeki oklevél, melynek ez a név az egyetlen biztos párhuzama az interpolációkkal (emellett felbukkan benne *Iula comes palatinus* is, aki elképzelhető hogy azonosítható azzal a 145. fejezetben lévő *Iula comesszel*, aki a besenyők elleni 1099. évi hadjáratban belehalt sebesülésébe,¹⁰⁷ és megtalálható a

103 „Confirmatumque [*Képes Krónika-család: Confortatumque*] est regnum in manu Geysce regis, et ex eo tempore vocatus est Magnus rex.” SRH I. 400. p. Bollók János fordítása. In: *Bollók*, 2004. 85. p.

104 *Huszár*, 1979. 34–35. p. A „minden esetben” persze relatív, hiszen Gézától összesen egy hercegi és két királyi veretípust ismerünk.

105 „Ego Magnus, qui et Geisa, in primis Hungarorum dux, postea vero gracia Dei rex consecratus”. DHA I. 213. p.

106 „cum consilio Vyd et Frank episcopi et Radoan filii Bugar et Ilia, generis Vyd”. SRH I. 375. p. Bollók János fordítása. In: *Bollók*, 2004. 73. p. Az „Ilia, generis Vyd” rész szövegértelmezési vitájával itt most nem foglalkozunk, mert az témánk szempontjából érdektelen.

107 *Iula comes palatinus*: DHA I. 218. p. *Iula comes*: SRH I. 425. p. A név emellett megtalálható a zágrábi püspökség alapítólevelében („pallatino comite Iula”. DHA I. 261. p.) és Dávid herceg tihanyi monostor részére kiállított, eredetiben is fennmaradt adománylevelében („Gula comes palatinus”. DHA I. 265. p.). Az azonosítás mindemellett csak valószínű, de nem kétségtelen, hiszen az interpolációban pusztán csak *comes*nek, és nem *comes palatinus*nak címzik Gyulát.

tanúnévsorban Dezső kalocsai érsek, aki a krónika nem interpolált részeiben szerepel). Az oklevélben szereplő „Frank püspök”¹⁰⁸ feltűnik egy külföldi forrásban is, a *Chronicon Andaginensis monasteriiben* (vagy *Chronicon Sancti Huberti Andaginensisben*), mely két helyen is említi egy *Franco Bellagradensis pontifexet*, illetve *Franco episcopus Bellagradensis*,¹⁰⁹ (a második említés éve 1081). A *Bellagradiensis* értelmezése már régóta vitatott. Pauler Gyula szerint gyulafehérvári püspökséget jelent,¹¹⁰ melyet Györffy György¹¹¹ és Kristó Gyula¹¹² is elfogadott. Váczy Péter szerint sem Gyulafehérvár, sem a dalmáciai Belgrád, sem Székesfehérvár nem jöhet számításba, ő maga a szerbiai Belgrád mellett érvelt, ott ugyanis fennállt a 11–12. század folyamán egy görög püspökség.¹¹³ Székely György pedig úgy gondolta, hogy Franco először Magyarországon, később Lengyelországban működött, ugyanis 1081 után a Lengyel–Sziléziai Krónikában felbukkan egy Franco, mint fejedelmi tanácsadó,¹¹⁴ és Lengyelországban is volt egy Belgrád (mai Białograd), és itt lett volna tényleg püspök.¹¹⁵ Ám Białograd soha nem volt püspöki székhely, így nem is nevezhették el Franco egyházmegyéjét erről a városról, mint arra Mályusz és Kristó is rámutatott.¹¹⁶ A problémát csak bonyolítja, hogy a liège-i Szent Lampert egyház halotti anyakönyve Veszprémhez kapcsol egy Franco nevű püspököt, megemlítve halálát.¹¹⁷ Legutóbb Bagi Dániel vizsgálta meg a kérdést, és szerinte a magyarországi Frank püspök nem azonos a francia forrásban és a lengyel krónikában emlegetett püspökkel. Ez utóbbi két forrásban szereplő személyt Szent Egyed kultuszának ismerete köti össze, ezért elképzelhető, hogy (a lengyel krónika szerint Saint Gilles-be is elzarándokló) lengyelországi Frank püspökről ír a francia monostor krónikája. Ez esetben viszont továbbra is problémás Frank püspökségének a megállapítása, hiszen arra maga Bagi Dániel hívta fel a figyelmet, hogy Białograd ekkortájt

108 Az oklevél mérvadó kiadása: DHA I. 213–218. p. Frank neve: 218. p.

109 *Gombos*, 1937–38. I. 493–494. p.

110 *Pauler*, 1899. I. 434. p.

111 *Székely*, 1984. 851. p., ill.: *Györffy*, 1963–98 II. 144. p., 155. p.

112 *Kristó*, 2002b. 109–111. p.

113 *Váczy*, 1958. 269. p.

114 *Gombos*, 1937–38. I. 668. p.

115 *Székely*, 1972. 56–58. p.

116 *Mályusz*, 1988. 367–368. p.

117 „commemoratio Franconis episcopi apud Vesperem que est civitas Hungarie”. Ld. *Székely*, 1972. 57. p. Szent László egy hamis oklevelében az áll, hogy 1082-ben Jánosnak hívták a veszprémi püspököt (ld. DHA I. 236. p.), és ez nem mond ellent egy feltételezett Franco nevű püspök egy-két évvel korábbi halálának.

nem állt lengyel befolyás alatt.¹¹⁸ Azzal a lehetőséggel, hogy a *Bellagradensis* elnevezés Tengerfehérvárt takarná, a magyar kutatás nem, vagy csak alig foglalkozott.¹¹⁹

Ezen külföldi névpárhuzam esetén Rokay különös elmélettel áll elő, szerinte ez nemhogy erősítené, hanem egyenesen gyengíti az oklevél (és ezen keresztül az interpoláció) hitelességét, mert mind az oklevélbe, mind az interpolációba *innen* is átke-rülhetett a név.¹²⁰ Az elmélet egyrészt teljesen bizonyíthatatlan, és még abszurd is: ugyan miért szorult volna rá arra egy évszázadokkal későbbi oklevélhamisító, hogy egy francia krónikás biztosan nem túl elterjedt krónikájából válasszon ki egy nevet, akiről a szerző ráadásul nem is hangsúlyozta, hogy magyar lenne (ezt csak későbbi analógiák során következtették ki a magyar történészek).

Maga az oklevél nem maradt ránk eredetiben, hanem — hasonlóan a zselicszentjakabihoz — két különböző átírásban, az egyik az egészet tartalmazza, a másik csak egy egész kis részletet.

A rövid részlet egy 1338-i per kapcsán lett átírva, hogy Seferidus apát Kartal nembéli Ethelével pereskedett Sag birtok ügyében. Az ítéletben kötelezik Ethelét, hogy úgy adja vissza a birtokot a monostornak, ahogyan az az apát által bemutatott oklevélben van, és itt idézik a Sag birtokra vonatkozó részt.¹²¹ A másik, teljes átírás II. András 1217. évi hamis oklevelében őrződött meg, ebben az oklevélben tulajdonképpen csak megerősítik II. István 1124. évi átírását, annak tartalmával tökéletesen egyezően. Ez az oklevél is rendelkezésünkre áll, de ismét hangsúlyozni kell, hogy ez hamis; a legkorábbi olyan oklevél, mely eredeti is, a II. András ezen privilegiумát megerősítő és átíró 1328-i oklevél, amely szintén tartalmazza az 1075. évi

118 *Bagi*, 2005. 307–309. p. Bagi ugyanitt ismerteti a Frank püspökkel kapcsolatos lengyelországi elméleteket, amelyek közül egyik sem köti össze a lengyel püspököt Magyarországgal.

119 Pedig az *episcopus Bellagradiensis* elnevezés a legegyszerűbben az 1059 és 1125 között fennálló tengerfehérvári püspökséggel azonosítható, melynek a neve *episcopatus Belgradiensis* volt. Ld. *Wenzel*, ÁUO VI. 41. p.: (1059): „Episcopus Theodosiensis Belgradiensis testis”; Uo. XI. 19. (1072): „Ego Prestantius Episcopus Belgradiensis.” A problémát megoldhatná, ha ismernénk a tengerfehérvári püspök nevét 1081 körülről, ám a hiányos oklevelés anyagból csak annyit lehet megállapítani, hogy az ottani főpap 1076-ban még Theodosius, 1100-ban pedig Bonus volt. Ld. *Gams*, 1931 396. p.

120 Rokay egészen pontosan a következőképpen fogalmaz: „Régóta ismert tény, hogy a *Chronicon Sancti Huberti Andaginensis* említ egy ilyen nevű [ti. *Frank*] püspököt, a kérdésben állást foglaló Pauler Gyula és Domanovszky Sándor mégsem jutott arra a gondolatra, hogy Frank püspök neve a garamszentbenedeki oklevélbe és — ami számunkra pillanatnyilag még jelentősebb — az interpolációkba innen lett átvéve.” *Rokay*, 1999. 11. p.

121 Az 1338. évi oklevél vonatkozó részét ld. DHA I. 204. p.

oklevél szövegét.¹²² Az biztos, hogy ez a hosszabb átírás valós hagyományból táplálkozott, mert a Sag birtokra vonatkozó rész nagyjából egyezik az ettől függetlenül feljegyzett rövidebb oklevélrészlettel. Emellett ismerünk más olyan (ezen okleveles hagyománytól független) okleveleket is, melyben nem idéznek szó szerint a garamszentbenedekiéből, de tartalmilag hivatkoznak rá, és ezek a tartalmi hivatkozások is mind megtalálhatók a ránk maradt teljes oklevélátírásban.¹²³

A rövidebb szöveget valószínűleg közvetlenül az eredeti oklevélről másolták, ezt olyan 11. századra jellemző archaizmusok is mutatják, hogy az eladományozott falut villa helyett *terrának* nevezi (*terram que dicitur Sagy [dedi] cum propriis terminis*), míg a teljesebb átírásban már a *villa van* (*villam, que dicitur Sagi... dedi cum propriis terminis*).¹²⁴ És míg a rövid szövegben az archaikusabb *ad eundem fluvium Hucueru* olvasható, a hosszabb (bár időben korábbi) átírásban már *ad eundem fluvium Huger*.¹²⁵

Az eredeti oklevél szövegénél bővebb az átírás: csak abban a kis részletben, ahol össze tudjuk hasonlítani a két szöveghagyományt, több interpolációt is találunk, tehát ebben az esetben is valószínűsíthetjük, hogy minden olyan birtokot és jogot is beleírtak az átírások folyamán, melyekhez csak később jutott az apátság,¹²⁶ viszont mindent nem vettek bele, tudunk például arról, hogy Farkas, Pozan fia 1165 körül az apátságnak adományozta Szelepcsény nevű birtokát, ám ezt nem találjuk meg az oklevélben.¹²⁷

Mindemellett az oklevélben határozottan elkülöníthető egy 11. századi réteg is, olyan korjelölő értékű kifejezésekkel, mint a határ jelölésére a *terminus* (13. században *meta*), *civitas*, *civis* (13. században már inkább *castrum*), és a már tárgyalt *Pannonia* neve az országnak, amely szintén nem kerülhetett bele az oklevélbe a 11. század végénél később. De ha mindezek alapján nem is, a helynevek nagy részének sorvadó véghangzói miatt egyértelműen a 11. századra tehetjük az oklevél eredeti-

122 Ezen okleveleket ld. DHA I. 206. p.

123 II. András 1228-i peres oklevélében: „villa Wdword... terram in eadem villa XL^{ta} aratorum”. Az 1075-i oklevél átírásában: „Hudwordiensium... terram ad quadraginta aratra [ti. dedi]”. Egy 1236-os oklevélben: „villa Cuach, que est Sancti Benedicti”, az 1075-i átírásában: „Intra quos cciam terminos est villa Kouachi”. A 13. századi okleveleket ld. DHA I. 204. p. Az 1075. évi átírás hivatkozott helyei: DHA I. 214. p.

124 DHA I. 205. p., 216. p.

125 Uo.

126 Az interpolációk tárgyalását ld. DHA I. 212. p.

127 Farkas oklevélét ld. *Wenzel*, ÁUO VI. 104–105. p., és legújabban: *Györffy*, 1997. 71. p.

jét.¹²⁸ A 11. század egy másik jellegzetessége is megtalálható itt, ti. a kóborlókkal kapcsolatos probléma, melyet vándormozgalomnak is neveznek. Az 1067-i százdi oklevél még így fogalmaz: „[egy] falu, melyet Cedának neveznek, ahonnan mostantól távozzanak... mindazok, akik a szabadság nevére vágnak”,¹²⁹ tehát elküldi az ott élő korábbi közszead státuszú személyeket, ha azok nem akarják vállalni a *propriusszá* való lesüllyedést. Erre is visszavezethető az a probléma, mely aztán akkora méreteket öltött, hogy a Lászlónak tulajdonított harmadik (valójában időben a legkorábbi) dekrétumban is felbukkan a kérdés, csakúgy, mint a kóborló állatok problémája, amelyekkel kapcsolatban pontosan szabályozták, miként lehet visszajuttatni azokat a gazdáiknak.¹³⁰ Az oklevélben Géza a következőket írta: „Én, Magnus király elrendelem királyi határozattal, hogy minden kóborló és menekülő, akár ember, akár igásmarha, akár bármilyen állat legyen, ha a monostorba, vagy a familia közé, vagy Szentbenedek állatai közé menne, azokon ne bírjon hatalommal sem a király, sem a herceg, sem bármilyen ispán vagy a főemberek követe, hanem Szentbenedek és apátjának hatalmába kerüljenek, és a magyarok szokása szerint az apát gondoskodják róluk és szolgáltasson igazságot.”¹³¹ A kóborlókról rendelkezik Kálmán törvénye is,¹³² ám a probléma ezután megszűnt, egy későbbi oklevélbe már értelmetlen lett volna beleírni egy ilyen részt.

Az oklevélnek tehát kétségtelenül vannak 11. századi részei, most már csak azt kellene bizonyítani, hogy a tanúnévsor ezek közé tartozik. Azt már említettük, hogy Dezső kalocsai érsek a krónika nem interpolált részeiben kétszer is feltű-

128 Pl. Bilegi, Gegu, Fizegi, Borsu. Ez utóbbi két névnek az interpolált formája is megtalálható, Bors és Fizeg alakban, világosan megmutatva a két nyelvi és időbeli réteget, Besenendi, Hotuandi, Cocudi, Hecu eru, Bichari, ennek szintén megtalálható az interpolált alakja is Bihar formában.

129 „villa, qui dicitur Ceda, unde ex hac die recedant... quicunque libertatis nomen affectant.” DHA I. 184. p.

130 Minderre ld. Závodszy, 1904. 177. p., 178. p., 180. p.

131 „ego rex Magnus statuens auctoritate regali, quod omnis vagus et profugus, sive homo, sive iumentum, sive quodcunq; animal sit, si in monasterium aut inter familiam seu inter bestias Sancti Benedicti devenerint, in illis non habeat potestatem nuncius regis neque ducis neque cuiusquam comitis aut primatis, sed sint in potestate Sancti Benedicti et sui abbatis, et secundum consuetudinem Hungarorum faciat abbas et iudicet.” DHA I. 218. p. Kristó Gyula fordítása. In: *Blazovich*, 1994 49–50. p.

132 *Závodszy*, 1904. 189. p.

nik,¹³³ csakúgy mint a százdi oklevélben.¹³⁴ Emellett Gyula nádor is valóságos személy volt, hiszen kétségtelenül hiteles oklevelekben található meg a nevét. Azt természetesen nem tudjuk *minden kétséget kizáróan* állítani, hogy csak azért, mert Dezső és Gyula bizonyíthatóan szereplői voltak a kornak, az egész tanúnévsor magától értetődően hitelesnek tekintendő. Ám itt is (csakúgy mint minden más oklevél esetében) hivatkozhatunk arra, hogy az oklevelekben nem a formulás részeket szokták interpolálni, hiszen éppen az ott található adatok őrzik meg az oklevél hitelességének a látszatát. Ha egy eredetit átírtak, akkor a birtokadományokat és egyéb jogokat bővítették benne, a formulás részeket pedig lehetőség szerint meghagyták, legfeljebb abban az esetben tettek kivételt, hogyha konkrét érdekük fűződött az interpolálásához. Mi is láttunk egy ilyen esetet a zselicszentjakabi oklevél bővítésénél, amikor Ottó neve mellé beszúrták azt is, hogy a Győr nemzetségből származott, mert ez az átírók patrónusi jogát igazolta. Ha megvizsgálunk néhány olyan oklevelet, mely eredetiben és interpolálva is fennmaradt, könnyen beláthatjuk ennek a tételnek az igazát.¹³⁵

Frank püspökről tehát azt mondhatjuk, hogy az oklevélinterpolációs analógiák alapján *majdnem biztos*, hogy a hiteles, 1075. évi oklevélben is benne volt az ő neve is, és a többiek neve is.

Szót kell ejtenünk egy olyan oklevélről is, amelyben szintén felbukkan Rado- van nádornak a neve: ez az 1057-ben, keltezése szerint Székesfehérvárott kiadott oklevél. A fenti sorba azért nem illesztettük bele, mert ennek az oklevélnek a hitele erősen kétséges. A szövegét a pécsváradi konvent átírásából ismerjük (amelyet csak a somogyi konvent 1404-i átírása őrzött meg), és ez a *transscriptio* már önmagában is nagyon zavaros és gyanút keltő.¹³⁶ Maga az 1057. évi oklevél is rengeteg

133 SRH I. 362., 402. p. Ld. még Mügelni Henriknél is: SRH II. 188. p.

134 DHA I. 184. p., 185. p. Ezen kívül szerepel a már említett hamis, 1093-ra keltezett „László-kori” oklevélben is „Chalochensis namque sedis Desiderius episcopus” alakban (DHA I. 289. p.), ám ekkor már nem ő volt a kalocsai érsek, tehát valószínűleg már elhunyt.

135 Az 1055-ben kiadott, általunk credetinek nyilvánított tilhanyi oklevél eleje és vége szinte teljesen egyezik a 15. században hamisított példány ugyanczen részével. A tanúnévsor viszont már hiányosabb (az eredetiben 19 név áll, ha Andrást és Bélát nem számítjuk, ebből a 19-ből az egyik talán későbbi hozzáadás, míg a 15. századi példányban csak 12 név), viszont a helyesírásuk majdnem megegyezik, és ami fontos, egyetlen nevet sem toldottak be a hamisítványba. Az 1111. évi zabori oklevél szintén credetinek számít, és ha összehasonlítjuk az interpolált változatával, akkor láthatjuk, hogy az elején és a végén található formulás részek szintén egyeznek, a tanúnévsort is beleértve. Az oklevél credetijét ld. DHA I. 382–383. p., az interpolált verziót ld. uo. 384–385. p.

136 Az 1057-i oklevél kritikai kiadását ld. DHA I. 161–162. p. A pécsváradi konvent átírásáról ld. *Pauler*, 1899. II. 590–592. p., ill. DHA I. 54. p.

anakronizmust tartalmaz, amelyek elméletileg kiküszöbölhetők lennének, viszont ezek a hibák és anakronizmusok kiterjeszkednek a formulás részekre is, így azok hitelességében sem lehet teljesen megbízni. Az oklevelet Pauler Gyula és a kritikai kiadás is interpolált szövegűnek tartja,¹³⁷ amelynek az első fele hiteles lehet, míg Szentpétery Imre és Karácsonyi János az egészet hamisnak.¹³⁸ Ha most csak a formulás részeket vizsgáljuk meg, akkor azt látjuk, hogy az *invocatio* némileg eltér a korban szokásostól, és az egész túlságosan zavaros ahhoz, hogy az eredeti szöveget megkíséreljük helyreállítani. Az oklevél bizonyos valóságalapjára utalhat az, hogy András király testvérét, Bélát Adalbert hercegnek nevezi.¹³⁹ A krónikás hagyomány nem tartotta fent, hogy Bélának lett volna egy keresztény neve is, az Adalbert. Ez önmagában még nem jelent semmit, hiszen Sámuel királyt is csak Abának ismerik a források, és az egyébként nem túl megbízható Anonymus mellett csak a pénzei alapján tudjuk a másik nevét. Ám Bélának a pénzein is a BELA felirat található, viszont van még egy olyan forrás, amely egy ponton megőrizte az Adalbert nevet: jó okunk van azt feltételezni, hogy a szekszárdi monostor alapítólevelében a Béla mellett ez a névforma is szerepelhetett. A szekszárdi alapítólevél egy részletét megőrző 1360-i évi oklevél ugyanis azt írja az apátság által bemutatott, és egy Anjou-kori átírás előtt IV. László által megerősített oklevélről, hogy „[ez az az oklevél] ... amely megerősítette Adalbert úrnak, akit Bélának is neveztek, hajdan Pannónia királyának az Úr megtestesülésének 1061. évében kiadott privilégiumát.”¹⁴⁰ Mivel az Adalbert névről gyakorlatilag semmilyen más forrásból nem értesülünk, nem valószínű, hogy egy középkori hamisító ezt minden alap nélkül beleírta volna az oklevélbe, amelynek tehát lehet valóságmagva, de a formulás részei annyira

137 Pauler, 1899. II. 591. p.; DHA I. 160–161. p.

138 Szentpétery, 1923–87. I. 14. sz.

139 „licencia piissimi regis Andree eiusque fratris Adalberti invictissimi ducis”. DHA I. 161. p.

140 „quod confirmabat privilegium domini Adalberti, qui et Be(la nu)ncupab(atur), olim regis Pannonie, anno ab incarnatione Domini millesimo sexagesimo primo emanatum” ld. DHA I. 166. p. Konth Miklós nádor ezen 1360-i oklevelét említi Szécsi Miklós országbíró egy 1383. évi oklevelben, mely ugyancsak tartalmazza a fenti részt, ld. DHA I. 166–167. p. Ezen két oklevél nem szó szerint írhatta át a szekszárdi alapítólevél intulációját, hiszen Bélát „hajdan” (*olim*) tekinti Pannónia királyának, valószínűleg a IV. László idején átírt diploma tartalmazhattott ilyen megfogalmazást. A *Pannonia* név korjelző voltáról ld. a fentebb írottakat! Érdekes párhuzam, mely a zselici oklevéllel fennáll, amely szintén így fogalmaz: „Magnus, qui et Geisa” (DHA I. 213. p.).

romlottak, hogy mi óvatosságból nem számítottuk ezt az átíratot a hiteles névpárhuzamokat kínáló oklevelek közé.¹⁴¹

Érdemes megemlíteni még egy oklevelet, amely — ha közvetve is — szintén tartalmazza Ernye nevét. Guden 1080 körül kiadott¹⁴² oklevelének a tanúnévsorában megtalálhatjuk a *Szella filius Herney* nevet is.¹⁴³ A diploma teljesen eredetiben maradt ránk, így a név hitelességéhez nem férhet kétség. Viszont azt sem lehet kétségtelenül bizonyítani, hogy az itt található *Herney* biztosan azonos a mogyoródi csatában elesett Ernye ispánnal. Erenyéről nem tudjuk, hogy lett volna fia (egyáltalán, semmit sem tudunk származásáról és családi állapotáról),¹⁴⁴ de természetesen lehetett neki. Feltűnő, hogy Szella azok közé tartozik a névsorban, akiknek a neve mellett nem áll semmiféle tisztség, holott más tanúk mellett közlik a státuszukat is (pl. *comes, prepositus, decanus, iudex, presbyter, magister*).¹⁴⁵ Ez alapján feltételezhetjük, hogy akkor éppen Szella nem viselt semmilyen méltóságot, sem világit, sem egyházit, hisz a felsorolt címek között mind a kettőből találunk példákat, viszont mégis fontosnak tartották őt is beleírni a tanúk közé, ráadásul úgy, hogy közölték az apja nevét is (a tizenegy, név szerint említett tanú közül ő az egyetlen, akinél ezt tették!). Mindezek ellenére sem lehet azt bizonyítani, hogy őt apja révén tartották fontosnak, és hogy Szella tényleg Ernye ispán fia lett volna, bár az oklevél eredeti, és a keltezési ideje sem zárja ki az azonosítást, mert 1079–80 körül nyugodtan szerepelhetett volna tanúként (tehát nagykorúként) egy 5–6 évvel azelőtt meghalt ember fia. Ám Ernye pontos azonosításának hiányában ezt az adatot is csak bizonytalan párhuzamnak tekinthetjük az oklevelek számbavétele során.¹⁴⁶

A fenti áttekintésben nem foglalkoztunk a biztosan hamis oklevelekkel, még akkor sem, ha szintén névpárhuzamot kínálnak.¹⁴⁷ Szintén nem foglalkoztunk azokkal

141 A kérdésnek tulajdonképpen nincs is tétje, hiszen Radó nádor hitelessége a százdi oklevél alapján lényegében már igazolva volt.

142 Az oklevél nem tartalmaz keltezést, történeti analógiák alapján 1080 (hagyományosan 1079) körülnek tekintik.

143 Az oklevél kiadása: DHA I. 225–226. p. Az idézett nevet ld.: uo. 226. p. Eredetileg csak a *Selle* nevet írták le a hártýára, és a *z* betűt utólag írta be valaki.

144 Az, hogy a későbbi Ákos nemben felbukkan az Erney név a 13. században (sőt, a genus egyik ágának névadó őse is lett), még nem jogosít fel, hogy a 11. századi Ernyét az Ákos nem valamiféle ősnévként tekintsük.

145 DHA I. 226. p.

146 A név egyébként már Pauler Gyulának is feltűnt, és azt írja ennek kapcsán idézett művének egy lábjegyzetében: „Az oklevélben említett Szella filius Herney, talán a Salamon Ernyéjének fia.” Ld.: *Pauler*; 1899. I. 442. p.

147 Ilyen pl. Kálmán 1111-i oklevele, mely a krónika 140. fejezetében található Márk és Ugrin nevét is tartalmazza: SRH I. 419. p.; DHA I. 388. p. A krónikában mint Kálmán hívei tűnnek fel,

a 12. századi, hitelesnek is tekinthető oklevelekkel, melyek több párhuzamot is tartalmaznak az interpolációk 12. századi részeivel.

4. A krónikainterpolációk forrásértéke

A krónikaszövegbe tett betoldások forrásértékét más források alapján is ellenőrizni tudjuk, most röviden ezeket tekintjük át, egyrészt a teljesség igénye nélkül, másrészt szintén csak a 11. századra koncentrálva. Az interpolációk szerint a pozsonyi ostrom idején, 1052-ben elsüllyesztették a németek hajóit. Erről az eseményről tud Aventinus is. Már Pauler Gyula is párhuzamba állította Hersfeldi Lampert leírását az interpolációkéval, mikor Salamon az 1074. évi vereségét követően a császárhoz folyamodott.¹⁴⁸ Domanovszky érvei között találjuk meg azt, amely Ernő osztrák őgróffal kapcsolatos.¹⁴⁹ Ernő a krónika 125. fejezete alapján bér fejében segítséget ígért Salamonnak a besenyők elleni harcban, ám ezt elmulasztotta, így pénz nélkül kellett visszatérnie hazájába.¹⁵⁰ „Marchio Hernuh”-ról Hersfeldi Lampert is megemlékezik az 1075. év alatt (bár ő csak azt emeli ki, hogy *Ernost marchio Baioariorum* gyakran legyőzte a magyarokat)¹⁵¹, és Ernő neve előkerül IV. Henrik egy hiteles oklevelében is.¹⁵² Ennek kapcsán emeljük ki, hogy ezen krónikafejezetben Géza uralma alatt álló besenyők szerepelnek (akik a szabadságukért cserébe harcoltak Salamon ellen), és a százdi oklevélben valóban olvashatunk alávett besenyőkről, akiket Péter, Géza herceg híve ajándékoz a monostornak.¹⁵³

Látjuk tehát, hogy az oklevelekben szereplő nevek hitelességét nem kellett elvetni csak azért, mert az oklevél szövege romlott, még abban az esetben sem, hogyha nem is tudjuk a teljes oklevelet maradéktalanul rekonstruálni. A bennük foglalt személyek történetisége önmagában is bizonyítható, tehát az interpolációk hitelességét ebből a szempontból nem lehet támadni. Ugyanez a tendencia érvényes lehet a 12. századi események során felbukkanó személyek és a kortárs oklevelek kap-

az oklevélben pedig mint ispánok. Itt jegyezzük meg, hogy a hiteles, szintén 1111. évi zobori oklevélben is szerepel egy Márk, de mivel csak a *iudex*ek közt említetik, ezért nem valószínű, hogy kapcsolatba lehetne hozni az interpolációban szereplő Márkkal, aki a még királlyá sem választott Kálmán bensőséges hívének tűnik. A zobori oklevél említett helye: DHA I. 383. p.

148 SRH I. 398. p. Hersfeldi Lampert híradása: *Gombos*, 1937–38. II. 1392. p. Domanovszky

149 *Domanovszky*, 1902. 815. p.; *Domanovszky*, 1912. 782. p.

150 SRH I. 395–397. p.

151 *Gombos*, 1937–38. II. 1393. p.

152 DHA I. 196–197. p.

153 Uo. 184. p. A Magyarországra telepített besenyők kérdéséhez ld. *Hatházi*, 1990 30–32. p.; *Györffy*, 1990 114. p.

csolatára, melyet ebben a dolgozatban nem vizsgáltunk meg részletesen. Azt mindenesetre jelezzük, hogy elég sok ilyen párhuzam mutatható ki, több, bizonyíthatóan eredeti oklevél esetében is.¹⁵⁴

Ennek kapcsán meg kell vizsgálni azt az elméleti lehetőséget, hogy az interpolációk szerzője, akármikor is élt,¹⁵⁵ használhatta-e forrásként az okleveleket. Ezt a lehetőséget mindenképpen el kell vetnünk. Egyrészt ezek a nevek teljesen rendszeretlenül bukkannak fel párhuzamként. A százdi oklevél névsorának 15 nevéből kilencet tudunk azonosítani (Salamon királyt, a hercegeket és Dezső érseket is beleszámítva, öt esetben pedig interpolációs névpárhuzamokról beszélhetünk, ld. a függelékben). A garamszentbenedeki oklevél 8 nevéből csak négyet lehet biztosan azonosítani más források segítségével, ebből a négyből kettő olyan, amely alapján párhuzamokat tudunk vonni (és csak egy esik a 11. századra). Ha a krónikás ezek alapján dolgozott volna, akkor miért csak bizonyos számú nevet vett volna át, a többit pedig nem? A nevek okleveles felbukkanása és az interpolációkban való előfordulása között ugyanis semmilyen konkrét rendszert nem lehet felfedezni, véletlenszerű az egész. Ráadásul a személyek státusza is gyakran eltérő. Ottót a zselic-szentjakabi oklevél somogyi ispánnak, míg a krónika nádornak mondja. Radovant az oklevelek nevezik nádornak, ellenben a krónika csak annyit ír róla, hogy Bogár fia, erről viszont az okleveles anyag nem tud. Hasonló a helyzet Iliával, akit a százdi oklevélben ispánnak titulálnak, viszont a krónikában csak *Ilia, generis Vyd* szerepel. Felhozhatjuk még a nevek eltérő írásmódját is, bár ez a középkori másolóknál gyakran ingadozott.

154 Kálmán uralkodását már a 12. századhoz számoltuk, és azt vettük alapul, hogy az illető személy ehhez képest a krónika melyik fejezetében bukkan fel, nem az oklevél kiadási idejét. Ilyen párhuzamok: 144. fejt.: Grak, László bizonytalan keltezésű zágrábi és egy hamis, 1093. évi oklevelében; 145. fejt.: Koppány püspök, László 1091-i alapítólevelében és egy hamis, 1092-i oklevelében (emeltett halála a Pozsonyi Évkönyvben is szerepel); 151. fejt.: *Othmarus comes*, II. István 1124-i hamis oklevelében; 153. fejt.: *Ianus palatinus comes*, Kálmán 1108-i, 1111. évi hiteles zabori, és egy szintén 1111. évi hamis oklevelében, és a zabori oklevél 1113-i megerősítésében is szerepel; 155. fejt.: *Cosma*, az 1113. évi zabori megerősítésben (ez szintén eredeti oklevél); 157. fejt.: Pál püspök, az 1138. évi dömösi adománylevelében; 161. fejt.: Lampert ispán, a bozói monostor adománylevelében; 161. fejt.: Tamás és Torda ispánok: III. Béla-kori oklevelekben bukkannak fel.

155 Az interpolációk feltételezett keletkezési ideje vitatott, és a kérdés szorosan összefügg az összeszta, a krónikafolytatások és krónikaátszerkesztések kérdésével. Ebben a problematikában mi nem kívánunk állást foglalni, hiszen nagyon messzire vezetne a témától, viszont a feltevéseinket igyekszünk úgy megfogalmazni, hogy az érvényes lehessen az összes mérvadó keletkezési elméletre nézve.

Az okleveleket már csak azért sem használhatta fel a krónikás, mert azok nem voltak publikusak. A kezdeti időkben még csak egyetlen, de a későbbi másolások és megerősítések folytán is csak kevés példányban léteztek, és ezeket általában az adott monostor őrizte, vagy a monostor érdekszférájába tartozó személy (pl. a későbbiek folyamán a patrónus, ld. a zselici oklevelet). Nem valószínű, hogy a krónikás hozzáférhetett volna az ország különböző pontjain elhelyezkedő monostorok okleveleihez.

Mindezek alapján biztosra vehetjük, hogy az interpolációkban előforduló nevek és az oklevelekben szereplő nevek két külön forrásból táplálkoztak, és mivel az okleveles anyag névállománya igazolható hitelű, ezért azt mondhatjuk, hogy a krónika is valós eseményeken alapszik. Az interpolációk tehát olyan régi szövegállományt őriztek meg, amely még a 11. és 12. századi események egy korai lejegyzését tartalmazta. Ez eredetileg szervesen összefügghetett a Budai Krónika-családban is megtalálható, nem interpolált szövegállománnyal, és a későbbiek során kikerült onnan. Rokay azon felvetését tehát, amely szerint az oklevelek és a krónikaszcöveg között mutatkozó személynév-párhuzamok által nem volna igazolható az interpolációk hitelessége, nem fogadhatjuk el. Az oklevelekben szereplő személyek bizonyíthatóan létező alakjai voltak a kornak, és az interpolációkba kerülésük függetlennek tekinthető a diplomatikai adatoktól.¹⁵⁶

Függelék: Adattár a tárgyalt személyekről

Névforma a krónikában ¹	Krónikahely ²	Névforma az oklevélben ³	Oklevélhely
Woytech (Moytech)	89. (SRH I. 346.)	Woitech comes	Tihanyi (DHA 152.)
Martinus	89. (SRH I. 347.)	Martinus comes comes Martinus	Tihanyi (DHA 152.) Százdi (DHA 185.)
Atha palatinus	99. (SRH I. 364.)	Ottho Simigiensis comes	Zselicszentjakabi (DHA 171.)

¹⁵⁶ Ezzel még nem adtunk választ minden olyan kérdésre, mely az interpolációk hitelességét támadja, pl. a gyakran előforduló, és sokszor meg sem magyarázható kronológiai vagy egyéb tévedésekre: az ilyeneket tartalmazó részek ebben a formában biztosan nem lehettek kortárs szerző művei.

Névforma a krónikában ¹	Krónikahely ²	Névforma az oklevélben ³	Oklevélhely
comes Vyd (Vid)	109. (SRH I. 375.) ⁴	Vitus comes comes Wydus	Tihanyi (DHA 152.) Százdi (DHA 185.)
Frank episcopus	109. (SRH I. 375.)	Franco episcopus	Garamszentbenedeki (DHA 218.)
Radoan, filii Bugar	109. (SRH I. 375.)	palatinus comes Radowan Rado palatinus ??	Százdi (DHA 185.) <i>Székesfehérvári (DHA 161.) ??</i>
Ilia, generis Vyd	109. (SRH I. 375.)	comes Ilya	Százdi (DHA, 185.)
comes Ernei (Erney)	113. (SRH I. 378.)	Irnei comes ⁵ comes Erney Szella filius Herney??	Tihanyi (DHA 152.) Százdi (DHA 185.) Guden-féle (DHA 226.)??

¹ Az interpolációkban szereplő névalak a Képes Krónika kódexe alapján. Zárójelben a gyakoribb alváltozatok.

² A számok az krónika fejezetszámainra utalnak az SRH kiadása alapján.

³ A névalakokat nominatívusi formában közöljük, ha az oklevélben nem így szerepelnek, akkor nominatívusszá alakítottuk át.

⁴ A jelzett adat Vidnek az interpolációkban való első felbukkanását jelzi, a krónikában először a közös szöveggállományban fordul elő: 105. fejezet (SRH I. 371.).

⁵ Az oklevélben a név genitívusban szerepel „Signum Irnei comitis” alakban. A szó végi i betűt mégsem a genitívus ragjának kell tekintenünk, hiszen az Ernye név összes többi nominatívusi alakja is i-re (vagy y-re) végződik.

Felhasznált források és irodalom

Bagi, 2005

Bagi Dániel: Szent László és Szent István Gallus Anonymus gestájában. Megjegyzések a III. könyv 25. fejezetéhez. In: Századok 139. (2005) 291–334. p.

Balogh, 1957

Balogh Albin: A tihanyi alapítólevél mint XI. századi művelődési kapcsolataink emléke. In: Magyar Nyelv 53. (1957) 35–42. p.

- Bárcki*, 1951 *Bárcki Géza*: A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Bp., 1951. (Nyelvészeti tanulmányok 1.)
- Blazovich*, 1994 Szent Istvántól Mohácsig. Szerk.: Blazovich László – Kristó Gyula – Makk Ferenc. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 6.)
- Bollók*, 2004 Képes Krónika. Ford. Bollók János. Utószó és jegyz. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 2004. (Millenniumi magyar történelem – Források)
- C. Tóth*, 2001 *C. Tóth Norbert*: A Győr-nemzetség az Árpád-korban. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. Piliscsaba, 2001. 53–72. p.
- DHA *Diplomata Hungariae Antiquissima. Edendo operi praefuit Georgius Győrffy*. I. (1000–1131). Budapestini, 1992.
- Domanovszky*, 1902 *Domanovszky Sándor*: A Budai Krónika. In: *Századok*, 36. (1902) 615–630., 729–752., 810–831. p.
- Domanovszky*, 1912 *Domanovszky, Alexander*: Die Interpolationen der Wiener Ungarischen Bilderchronik. In: *Ungarische Rundschau I* (1912) 771–799. p.
- Domanovszky*, 1933 *Domanovszky Sándor*: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. In: *Századok*, 67. (1933) 163–184. p.
- Erdélyi*, 1906 *Erdélyi László*: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Székfoglaló értekezés. Bp., 1906. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből XXI/3.)
- Erdélyi*, 1908 *Erdélyi László*: A tihanyi apátság története. Első korszak: az apátság önállósága 1055–1701. Budapest, 1908. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története X.)
- Erdélyi*, 1933 *Erdélyi László*: Krónikáink atyja, Kézai. Szeged, 1933.
- Fejér*, CD *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii, Fejér*. I–XI. Budae, 1829–1844.
- Friedrich*, 1904 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*. Ed.: Friedrich, Gustavus – Šebanek, Jindrich – Duškova, Saša. Praeae, 1904.

- Gams*, 1931 *Gams, Pius Bonifacius*: Series episcoporum Ecclesiae Catholicae quotquot innotuerunt a Beato Petro apostolo. Leipzig, 1931.
- Gerics*, 1961 *Gerics József*: Legkorábbi geszta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Budapest, 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.)
- Gerics*, 1995a *Gerics József*: Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. In: *Uő*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 8–22. p. (METEM-könyvek 9.)
- Gerics*, 1995b *Gerics József*: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. In: *Uő*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 185–208. p. (METEM-könyvek 9.)
- Gombos*, 1937–38 *Gombos, Albinus Franciscus*: Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III. Budapestini, 1937–1938.
- Györffy*, 1963–98 *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Budapest, 1963–98.
- Györffy*, 1990 *Györffy György*: A magyarság keleti elemei. Budapest, 1990.
- Györffy*, 1993a *Györffy György*: Az Árpád-kori magyar krónikák. In: Századok 127. (1993) 391–412. p.
- Györffy*, 1993b *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Budapest, 1993.
- Györffy*, 1997 Árpád-kori oklevelek (1001–1196). Főszerk.: Györffy György. Budapest, 1997.
- Hatházi*, 1990 *Hatházi Gábor*: Az Árpád-kori magyar hadszervezet nomád elemeinek kérdéséhez. In: Hadtörténeti Közlemények 103. (1990) 2. sz. 22–50. p.
- Hóman*, 1925 *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Budapest, 1925.

- Hóman*, 1931 *Hóman Bálint*: A II. Géza korabeli Névtelen. In: Századok 65. (1931) 225–232. p.
- Hóman*, 2003 *Hóman Bálint*: A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban. In: *Uő*: Történetírás és forráskritika. Hóman Bálint munkái II/I. Máriabesenyő–Gödöllő, 2003. 185–237. p. (Historia Incognita)
- Horváth*, 1954 *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest, 1954.
- Huszár*, 1979 *Huszár, Lajos*: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. Budapest, 1979.
- Jakubovich*, 1924 *Jakubovich Emil*: Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. In: Magyar Nyelv 21. (1924) 129–132. p.
- Kaindl*, 1898 *Kaindl, Raimund Friedrich*: Studien zur ungarischen Geschichtsquellen VII. In: Archiv für österreichische Geschichte 85/II. (1898) 431–507. p.
- Karácsonyi*, 1900 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900.
- Katona*, 1779 *Katona, Stephanus*: Historia critica regum Hungariae. II. Pestini, 1779.
- Kiss*, 2003 Magyar nyelvtörténet. Szerk.: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. Budapest, 2003. (Osiris tankönyvek)
- Komjáthy*, 1955 *Komjáthy Miklós*: A tihanyi apátság alapítólevelének problémái. In: Levéltári Közlemények 26. (1955) 27–47. p.
- Kristó*, 1972 *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: Krónikáink keletkezéstörténetéhez. In: Történelmi Szemle 15. (1972) 198–203. p.
- Kristó*, 1983 *Kristó Gyula*: A tihanyi alapítólevél és XI. századi szóbeliségünk. In: *Uő*: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1983. 354–358. p. (Nemzet és emlékezet)
- Kristó*, 1992 *Kristó Gyula*: Rokay Péter: Salamon és Póla. In: Századok 126. (1992) 660–663. p.

- Kristó, 1999* Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: *Kristó Gyula*. Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.)
- Kristó, 2002a* *Kristó Gyula*: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest, 2002. (A történettudomány kézikönyve)
- Kristó, 2002b* *Kristó Gyula*: A korai Erdély (895–1324). Szeged, 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.)
- Kumorovitz, 1964* *Kumorovitz L. Bernát*: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. („Pest” legkorábbi említése). In: Tanulmányok Budapest múltjából 16. (1964) 43–83. p.
- Madzsar, 1926* *Madzsar Imre*: A II. Géza-korabeli Névtelen. Budapest, 1926.
- Makk, 1996* *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196) Szeged, 1996.² (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.)
- Mályusz, 1988* *Thurocz, Johannes de*: Chronica Hungarorum II. Commentarii 1. Composuit *Elemér Mályusz* adiuvante *Julio Kristó*. Budapest, 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova VIII.)
- Marczali, 1880* *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880.
- Pais, 1955* *Pais Dezső*: Miklós püspök írta-e a tihanyi alapítólevelet? In: Magyar Nyelv 51. (1955) 10–17. p.
- Pauler, 1899* *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II. Budapest, 1899.²
- Püspöki, 1989* *Püspöki Nagy Péter*: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. I. Bratislava, 1989.
- Rokay, 1990* *Rokay Péter*: Salamon és Póla. Újvidék, 1990.
- Rokay, 1999* *Rokay Péter*: Krónikatanulmányok. Debrecen, 1999.
- Schünemann, 1923* *Schünemann, Konrad*: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. In: *Gragger, Robert*: Ungarische Bibliothek für das Ungarische Institut an der Universität Berlin I/8. Berlin–Leipzig, 1923.

- SRH *Scriptores Rerum Hungaricarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery.* Budapestini, 1937–38.
- Székely, 1972 *Székely György: A székesfehérvári latinok és vallonok a középkori Magyarországon.* In: Székesfehérvár évszázadai 2. (1972) 45–72. p.
- Székely, 1984 Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Budapest, 1984. I/1. (Magyarország története tíz kötetben I/1–2.)
- Szentpétery, 1923–87 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. I–II/1–4. Budapest, 1923–1987.
- Szentpétery, 1930 *Szentpétery Imre: Magyar Oklevéltan.* Budapest, 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.)
- Szovák, 1999 *Szovák Kornél – Veszprémy László: Krónikák, legendák, intelmek. Utószó.* In: *Scriptores Rerum Hungaricarum II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery.* Budapestini, 1999.² 721–799. p.
- Szovák, 2004 *Szovák Kornél: Utószó.* In: *Képes Krónika.* Ford. Bollók János. Utószó és jegyz. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 2004. (Millenniumi magyar történelem – Források)
- Toldy, 1868 *Toldy Ferenc: Nemzeti történelmünk kezdetei.* In: Századok 2. (1868) 376–394. p.
- Váczy, 1958 *Váczy Péter: A korai magyar történet néhány kérdéséről.* In: Századok 92. (1958) 265–345. p.
- Wenzel, ÁUO *Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. I–XII.* Pest–Budapest, 1860–1874.
- Závodszy, 1904 *Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege).* Budapest, 1904.
- Zsoldos, 1995 *Zsoldos Attila: Péter és Gurka (Gurcu) ispán nemzetsége.* In: *Történelmi Szemle* 38. (1995) 345–351. p.

